

Cumhuriyet Tarihi Üzerine Kısa Bir Dönemlendirme Denemesi

CENGİZ SUNAY*
cengizsunay@hotmail.com

Özet: Türkiye Cumhuriyeti tarihi, bir asra yaklaşan geçmişle oldukça keskin dönüşümlerin gözlemlendiği bir süreci ifade ediyor. Bu dönüşümlerin içeride ve dışarıdaki hangi değişimler ekseninde meydana geldiği konusunda, nesnel araştırmaların yapıldığı bilinmekle birlikte; son tahlilde, cumhuriyet tarihinde olan bitenleri ileri-geri; devrimci-karşı devrimci şeklindeki öznel değerlendirmelerin belirlediği de söylenebilir. Geçmişte, nelerin olup bittiğine dair çoğu anlatımın, örtülü de olsa bu zaafla malul olduğu söylenebilir; bu çerçevede, tarihin bilimden ziyade, ideoloji olduğuna ilişkin tezler üzerinde düşünmek gerekiyor. Tarihin bilim olduğu kabul edilse bile, gücünün kaleminden okunduğu, bu nedenle bilimlerin en Darwinist'i olduğu tezi, ihmal edilebilir gibi gözüküyor. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ana hatları üzerinden kuşbakışı bir gözlem deniyor; ek okumalar öneriliyor. Son doksan beş yılda nelerin olup, nelerin bittiğine ilişkin kimi zaman alternatif bir perspektiften bakılmaya çalışılıyor.

Anahtar kelimeler: Cumhuriyet, Tarih, Dönemlendirme.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ana hatları, iç ve dış politikayla kimi zaman uyumlu, kimi zaman kavgalı bir mecra izlemiş; dış politikadaki eksen kaymaları olarak nitelendirilecek bazı gelişmeler, etkilerini doğrudan doğruya iç politikaya da sirayet ettirmesini bilmiştir.¹ Bu sebeplerle, dış politikayla iç siyaset arasındaki belirleyen-belirlenen ilişkisinin varlığı hususunda güçlü bir kanaatin olduğu görülmektedir.² Aşağıda ortaya konan dönemlemeler de bir ölçüde bu kanaatin eşliğinde yapılmıştır. Bu çalışmada, içeride nelerin olup bittiği meselesiyle birlikte, dışarıda olan bitenler ile bunun içeriye olan tesiri; bazen de içeride olan bitenin dışarıya olan etkileri üzerinde durulacaktır. Olabildiğince birkaç cümleyle özetlenmeye çalışılan dönemlere ilişkin kimi önemli tespitler, yine olabildiğince ek okumalara yönlendirici bazı kaynaklar gösterilmek suretiyle desteklenecektir.

1. KURULUŞ

Türkiye Cumhuriyeti, bir imparatorluk bakiyesidir.³ Bu nedenle kuruluşundaki aşamalar, sıradan bir sömürgecinin müstakil bir devlet haline gelmesi gibi değerlendirile-

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

1 Mehmet Gönübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996).

2 Feridun Ergin, *Uluslararası Politika Stratejileri*, (İstanbul: İÜİF Yayınları, 1983).

3 Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995).

mez.⁴ Bir imparatorluğun tasfiyesi uzun ve zahmetli bir iştir; bu yüzden müzakereler öyle birkaç devletle değil, gerek Sevr'de gerekse Lozanda olduğu gibi çok taraflı bir münakaşanın neticelendirilmesiyle olmuştur.⁵ Umumi Harbe, paylaşım mücadelesinin bir tarafı olarak girmiş bir memleketin, makul olmayan bir projeye karşı itirazı da anlaşılabilir gözükmektedir.⁶ Nitekim Sevr'in sadece bir proje olduğu, Osmanlı Devleti'ni asıl tasfiye eden anlaşmanın Lozan'da imza edildiği pekâlâ söylenebilir.⁷ Osmanlının varlığı nasıl aslında milletlerarası bir mesele idiyse; Türkiye'nin kuruluşu da en az o kadar milletlerarası bir meseledir.⁸ İlerleyen yıllarda Türkiye'nin, varisi olduğu Osmanlı Devleti'nin emperyal reflekslerine karşı takındığı tutum, aldığı mesafenin ölçüsü, Türkiye'ye karşı takınılan devletlerarası tavrı da belirlemiştir. Aşağıda bu ana eksen etrafında, Türk iç ve dış politikasının bunalım evreleri gösterilmeye çalışılacaktır.

2. TBMM HÜKÜMETİ DÖNEMİ [1920–1923]

Milli mücadele, her ne kadar sıcak savaş Yunanistan'la yapılıyor gibi görünse de, aslında çok cepheli diplomatik müzakerelerin eşliğinde yürütülmüş bir savaştır.⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın diğer İttifak Devletleriyle yapılan barışın aksine, Türkiye ve İtilaf güçleriyle henüz neticelendirilmemiş olduğunun da bir tezahürüdür. Farklı olan boyutu ise şudur: Artık TBMM Hükümeti, İstanbul'daki Osmanlı hükümetiyle arasındaki köprüleri görünürde atmıştır; İtilaf devletleri ise 1914–1918 yılları arasındaki yeknesaklığını kaybetmiştir.¹⁰

Ülkenin resmi başkenti işgal altında; seçilmiş parlamentosu ise dağıtılmıştır.¹¹ Savaş suçluları olarak tesmiye edilen önemli sayıdaki bir kısım zevat, Malta'da sürgündedir.¹² Yine de İstanbul'da aralıklarla hükümetler kurulmakta, Damat Ferit Paşa hükümeti haricindeki İstanbul hükümetlerinin Milli Mücadele hususundaki tavrı ise hasmane değildir.¹³ Ekim devrimiyle birlikte, 1917 yılından itibaren eski Çarlık Rusya'sının yerine ikame olmuş Sovyetler Birliği ile askeri ve stratejik işbirliği süreci başlamış,¹⁴ Şark Cephesindeki sürekli harp hali sona ermiş, tüm askeri güçler Garp Cephesine temerküz ettirilmiştir.¹⁵ Ortadoğu'daki paylaşım mücadelesinde atlatıl-

4 İskender Gökçalp ve François Geogron, *Kemalizm ve İslâm Dünyası*, çev. Cüneyt Akalın, (İstanbul: Arba Yayınları, 1990).

5 Ali Naci Karacan, *Lozan*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971).

6 Kadir Mısıroğlu, *Lozan* [Zafer mi, Hezimet mi?], C-1, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 2009).

7 A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozana Türkiye'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918–1923)*, çev. Ataol Behramoğlu, (İstanbul: Doğan Kitap, 1999).

8 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği* [Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme], (Ankara: Dost Yayınları, 1988); Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği* [Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme], Yenilenmiş ve Genişletilmiş Beşinci Basım, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999).

9 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali-1*, (İstanbul: Burçak Yayınevi, 1966); Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali-2*, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2004).

10 Ceniz Sunay, *Son Karar: Misak-ı Milli*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2007).

11 Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, (İstanbul: Güray Matbaası, 1980).

12 Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976).

13 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* [Mutlakiyete Dönüş 1918–1919], C-1, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992).

14 Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri* [Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye], (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979).

15 Kâzım Karabekir, *Hayatım*, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).

dığını düşünen Fransa'yla, İngiliz-Yunan işbirliğinin muhtemel semerelerini imkân dâhilinden çıkararak anlaşma imzalanmış; güney sınırları da izafi emniyete kavuşturulmuştur.¹⁶ Batı ve Güneybatı Anadolu hattını tarihsel mirası olarak gören İtalyanlara rağmen söz konusu bölgeyi Megali İdea'ya¹⁷ peşkeş çeken İngilizlerin tavrına karşı İtalyanların burukluğu, bu ülkeyi de TBMM Hükümetiyle müspet münasebetler kurmaya itmiştir.¹⁸ Lozan'da gündeme bile getirilmeyen Ermeni meselesi ise o dönem içinde bile henüz yüksek sesle dile getirilmemektedir.¹⁹

Üstelik harbin yarattığı iktisadi, içtimai ve siyasi meselelerle bunalan İtilaf Cephesinde, sıcak harbi Yunanlılarla birlikte Anadolu içlerinde devam ettirecek mecal kalmamıştır.²⁰ Bütün bunlara ilaveten, Anadolu hareketini 1921 Şubatına kadar bir avuç şakinin isyanı olarak göstermeye çalışan İngiltere, bu tarihten itibaren, zikredilen hareketin mümessillerini, bir siyasi taraf olarak görmeye başladığını, Londra'da topladığı bir konferansla ortaya koymuş oluyordu.²¹ Nihayetinde, Milli Mücadelenin başarısının arkasında, milletlerarası sistemin yeniden yapılandırılma sancılarının yarattığı politik boşluk bulunmaktadır.²² Keza SSCB'nin Kafkaslardaki cumhuriyetleri sırasıyla yutmaya başlaması karşısında, Anadolu'da kurulması muhtemel Ermeni ve Kürt devletlerinin de aynı akıbete uğrayacaklarının yarattığı endişe;²³ Anadolu'nun işgali girişiminin Yunanistan gibi küçük bir devlete ihalesinin gösterdiği, öngörüsüzlük²⁴ ve Anadolu halkının mukavemet kuvveti bulunmaktadır.²⁵ Tüm bu sebeplerle, Batılı devletler nazarında Milli Mücadeleyi yürüten kadro hakkında yürütülen üç yıllık etüdün, bahis konusu olan kadronun hiç de selefleri İttihatçılar gibi maksimalist olmadıkları;²⁶ aksine, Misak-ı Milli olarak kayıtlara geçen sınırlarla yetinmeye meyyal oluşlarını da ilave etmek gerekir.

3. TEK PARTİLİ YILLAR

Lozan'da boğazlar, Hatay ve Musul meselesini istediği biçimde çözemeyen Türkiye'nin, rejim meselesini hal yoluna koyma telaşıyla hareket ederek, Misak-ı Milli'den tavizler verdiği; bu istikamette, iç siyasetteki çekişmelerin, anlaşmanın aceleye getirilmesine yol açtığı iddia edilmektedir.²⁷ Bu noktada, iç politik kaygıların harici siyasete tesirinin somutlaştığı görülmektedir. İçeride, Lozan'a gönderilen heyetin

16 Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, (Ankara: Sanem Matbaası, 1981).

17 Damla Demiröz, *Savaşın Barışa Giden Yol* [Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri], (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

18 Kâzım Karabekir, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi* [Uluslar Birbirini Sevmeyenler, Çıkarları Derecesinde Sever Görünürler], (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).

19 Hikmet Özdemir ve diğerleri, *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, (Ankara: TTK Basımevi, 2005),

20 Murat Sarıca, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupada Barış Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)*, (İstanbul: İÜSBF Yayınları, 1982).

21 H. Basri Danışman, *Artçı Diplomat* [Son Osmanlı Hariciye Nazırlarından Mustafa Reşit Paşa], (İstanbul: ARBA Yayınları, 1998).

22 Oral Sander, *Siyasi Tarih* [1918-1994], (Ankara: İmge Kitabevi, 2001).

23 Yalçın Küçük, *Sırlar*, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2005).

24 M. Şevki Yazman, *Anadolu'nun İşgali* [İstiklal Savaşı Nasıl Oldu?], (İstanbul: Kamer Yayınları, 1999).

25 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, (İstanbul: Atlas Kitabevi, 1983).

26 Yalçın Küçük, *Gizli Tarih-1*, (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006).

27 Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet* [İkinci Grup], (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).

diplomatik kabiliyetleri sorgulanırken,²⁸ dışarıda Türk iç siyasetinde yaşanan iktidar kavgasının ne dereceye kadar takip edildiği; bunun neticesinde müzakere masasında bunun bir zaaf olarak değerlendirilip, Türk tezlerine karşı ayak direme temayülüne hizmet edip etmediği ayrı bir inceleme konusudur.

a) Tek Partili Rejime Geçiş 1925–1929

1923 ile 1925 yılları arasındaki²⁹ en önemli hadise: 1930'daki benzerinin aksine³⁰ tamamen kontrolsüz ve kendiliğinden bir muhalefet partisinin kurulup, açık tenkitlere girişmiş olması lakin ülkenin doğusunda başlayan, ne kadar dini, ne kadar etnik olduğu hâlâ tartışılan bir isyanla³¹ irtibatlandırılıp kapatılmasıdır.³² Rejimin baş aktörleri nezdinde, böylesi bir cüret için milletlerarası konjonktür de, zamanın ruhu da gayet elverişlidir.³³ “Barışa Son Veren Barışların”³⁴ zoraki imza altına alındığı bu vetirede, Avrupada mağlup memleketler (Almanya gibi) ile galip olduğu halde umduğunu bulamayanlar (İtalya gibi),³⁵ kurulan yenedünya düzeni karşısında revizyonist eğilimler içindedirler ve bu eğilimler tek partili otoriter yönelimleri beslemektedir.³⁶ Dolayısıyla ülke içindeki otoriterleşme temayülü ile zamanın ruhu gayet uyumludur.³⁷ Burada bir kez daha iç politik zemin ile dış politik atmosfer arasındaki ilişki biçimi gayet açık bir biçimde görülmektedir. 1923'te, nasıl bir iktisadi politikanın takip edileceğini belirlemek üzere toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin tarihi de anlamlıdır. Milli Mücadele boyunca kendine özgü bir mecrada ilerleyen Türk-Sovyet ilişkilerinin mahiyetine dair Batıda var olan tereddütlere cevaben liberal iktisat siyasetini merkeze aldığını deklare eden rejimin zamanlaması, ilginç olduğu kadar anlaşılabilir de.³⁸

b) Tek Partili Rejimin Kurumlaşması 1929–1935

Serbest Fırka'nın kapandığı, kalıcı olması tasarlanan tek partili rejime yeniden döndüğü döneme rengini veren en mühim hadise: Dünya çapında başlayan ve New York borsasındaki ani düşüslere bağlı olarak meydana gelen küresel ekonomik krizdir.³⁹ Efektif talep yetersizliği temelli iktisadi durgunluğun tabii neticesi olarak piyasalarda baş gösteren daralma, Türkiye gibi fakir bir ülkenin henüz birkaç kalemden

28 Feridun Kandemir, *İkinci Adam Masalı*, (İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1968).

29 Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992).

30 Çetin Yetkin, *Serbest Fırka Olayı*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999).

31 Metin Tokar, *Şeyh Sait ve İsyanı*, (Ankara: Akis Yayınları, 1968),

32 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992).

33 Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995).

34 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış* [Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914–1922], çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1989).

35 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü* [1914–1918, I. Dünya Savaşı], çev. Kemal Turan, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990).

36 Recep Peker'in, *İnkılap Dersleri Notları*, (Ankara: Ulus Basımevi, 1935).

37 David Spitz, *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: MEB Yayınları, 1994).

38 Nevin Coşar (Ed.), *Türkiye'de Devletçilik*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995).

39 Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye* [1923–1929], (Ankara: Yurt Yayınları, 1982).

ibaret olan ihraç ürünlerinden sağlanan gelirden de büyük düşümlere yol açtı.⁴⁰ Bu gelişmenin doğal sonucu olarak, ülkenin çok sınırlı döviz girdileri iyice azaldı ve ithale konu malların temininin güçleşmesiyle birlikte darlıklar başladı.⁴¹ Ne tam anlamıyla bir tarım ne de sanayi memleketi olamayan Türkiye’de, 1913 ve 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi kanunlarıyla önü açılmaya çalışılan yerli müteşebbisin bir türlü Batıdaki muadilleri gibi olamayışı ya da olmayışı da düşündürücüdür.⁴²

Üstelik bürokrasinin tutucu kanadının İş Bankası çevreleriyle olan husumetinin müttefik kanadını oluşturan yerli girişimcilerin gözden düşmesi; bir anlamda, zaten siyasi liberalizmden kopuk yürümeye çalışan iktisadi liberalizmi de itibarsızlaştırdı.⁴³ 1929’da yine bir dışarıya öykünmeciliğin misali olarak beliren devletçiliğe geçiş kararı alındı.⁴⁴ Toplumsal düzlemde baş gösteren hoşnutsuzluklar karşısında, meşru kanallar vasıtasıyla tepkileri takip edebilmek için güdümlü, muvazaalı bir muhalefet partisi kurduruldu⁴⁵ lakin rejimin tenkide bu kadarlık bile tahammülü olmadığı, partinin, bizzat rejimin karizmatik liderinin en yakın arkadaşlarından birine kurdurulmuş olmasına rağmen, yine ona kapatılmasıyla açığa çıktı.⁴⁶ Bu kez krizin menfi etkilerini en az hisseden Sovyet modeli, sosyalist tonu imbikten geçirilmesine iktibas edildi.⁴⁷ Ülkenin demografik yapısını altüst eden nüfus mübadelesi de yine bu dönemde Türk-Yunan münasebetlerinin ana mihverini oluşturmaya başladı.⁴⁸ Mübadillerin geride bıraktıkları emvalin tazminine yönelik müzakereler neticeye bağlandı. Bunda Yunan tarafının yumuşamasına neden olan üç cepheli bir kuşatmanın rolü olduğu gözükmektedir. İtalya faktörü her iki ülke için de ihmal edilemez bir tehdit algısı yaratmaktadır. Yunanistan, İtalya’nın yanı sıra Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya tarafından kuşatılmıştır. Türk-Yunan ilişkilerinin en yumuşak yıllarının iki savaş arasındaki döneme tekabül etmesi, bu sebeple anlaşılabilir durmaktadır.⁴⁹

c) Tek Adam-İkinci Adam Çatışması 1935–1938

Bu dönemin en belirgin özelliği: Avrupa’daki iki önemli otoriterizme karşı duyulan önce örtülü, sonra açık hayranlığın, yönetim yapılanmasında bilfiil tezahür etmesidir.⁵⁰ Nitekim parti-devlet özdeşliği bu dönem içinde tesis ettirildi.⁵¹ Dışarıda tevcec-

40 Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, (Ankara: Savaş Yayınları, 1982).

41 Fikret Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına* [Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi], (Ankara: Birlik Yayıncılık, 1986).

42 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler-1*, [1908–1998], (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984).

43 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990).

44 Haldun Derin, *Türkiye’de Devletçilik*, (İstanbul-Galata: Çituri Biraderler, 1940).

45 Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye* [Fethi Okyar’ın Anıları], (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007).

46 Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* [Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü], (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998).

47 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 39, 1983).

48 Çağlar Keyder, “Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları”, *Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne* içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 97–119.

49 İki savaş arası dönemi Kemalizm açısından tahlil eden şu çalışmaya bkz. D. Mehmet Doğan, *Kemalizm* [Bir Savaş Sonrası İdeolojisi], (Konya: Esra Yayınları, 1994).

50 Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923–1925*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992).

51 Tuncay Dursun, *Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002).

cühle yaklaşıl原因 üstün ırk nazariyeleri dillendirilir oldu.⁵² Avrupa'da yaklaşan savaşın ilk emareleri yine bu dönemde gözlemlendi. İtalya'nın Habeşistan'ı istilası; Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı; Südetler bölgesinin Çekoslovakya'dan alınarak Almanya sınırlarına dâhil edilmesi; Fransızların, Versay Antlaşması çerçevesinde almaya hak kazandıkları harp tazminatının, Alman ekonomisine yüklediği ağır maliyetin, tazminatı ödenemez hale getirmesi; bu emarelerden bir kaçısıdır.⁵³ Üstelik Fransa, Ruhr Havzasını ödenmeyen borçlar sebebiyle bir süreliğine işgal bile etmiştir.⁵⁴ İtalya'nın Akdeniz hâkimiyeti önündeki iki engel olarak gördüğü Türkiye ve Yunanistan'ın Balkan Paketi oluşturma yönündeki gayretleri de bu dönemin en önemli hamlelerinden birisidir.⁵⁵

1937 senesi iç siyasete dönük önemli bir kırılmanın yaşandığı tarihtir. Rejimin birinci adamıyla ikincisi arasında bir süredir devam eden gerginlik, birincisinin ikincisini tasfiyesiyle sona ermiştir. Birinci ve ikinci adam arasındaki anlaşmazlık konularından birisi de: Dış politikada birincisinin atak; ikincisinin ise temkinli tutum takınmaya meyyal oluşlarında görüleceği üzere, iki lider arasındaki seçiyeye farkına yorulmuştur.⁵⁶ Tek adamın vefatından sonra azledilmiş bir eski başvekilin, vefat gününün hemen ertesinde onun yerine seçilmiş olması ise ayrı bir inceleme konusudur.⁵⁷ Keza yaklaşan ikinci büyük harpte takip edilen politika, ikinci adamın karakter özellikleriyle içkinmiş gibi gözükmemektedir, zira harp esnasında Ebedi Şefin hayatta olduğu farz edildiğinde, Türkiye'nin savaş müddetince yürüttüğü Denge Oyununun kaç perde sahneleneceği de kuşkuludur.⁵⁸

4. MİLLİ ŞEF DÖNEMİ [1938–1950]

Milli Şef dönemi, aslında uzun süreli harp halinin kâh içeride kâh dışarıda cereyan eden hadiseleriyle Türk dış politikasının en civcivli yıllarıdır. Almanya'yla savaş süresince yürütülen dengeli ilişkiler, harbin başında akdedilen saldırmazlık antlaşmasıyla perçinlenmiş;⁵⁹ İngiliz ve Fransız ittifak antlaşmalarının bir manası kalmamıştır. Mihver ve Müttefik devletler tarafından kısaça altına alınan ülke, ikircikli bir dış münasebetler devresi yaşamıştır.⁶⁰

a) Harp Yılları 1939–1945

Müttefikler, Türkiye'ye sürekli olarak kendi saflarında harbe iştirak etmesini telkin ederken, Almanlar ise en azından Türkiye'nin tarafsız kalmasını, kısa günün kârı saymışlardır. Ülkedeki harp dışı duruma rağmen baş gösteren kıtlıklar, içten içe tep-

52 Adolf Hitler, *Kavgam*, çev. A. Nejad, (İstanbul: Kağan Kitabevi, 1969).

53 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1980*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984).

54 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih Ders Notları*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1977).

55 Konuyu özellikle soğuk savaş ekseninde inceleyen şu çalışma önemlidir: Barbara Jelavich, "The Immediate Postwar Readjustments: The Grek Civil War and The Yugoslav-Soviet Conflict", *History of The Balkans, Twentieth Century*, Vol. 2, (1994), 301–405.

56 H. Emre Bağçe, "Tek Partili Yıllarda Kritik Bir Yol Ayrımı: Atatürk-İnönü Çatışması", *Demokrasi Platformu*, Yıl 8, Sayı 30, Bahar 2012, 75–94.

57 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam [1884–1938] C-1*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966).

58 Selim Deringil, *Denge Oyunu [İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası]*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994).

59 Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Onur Yayınları, tarihsiz).

60 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997).

kilere yol açarken; gayr-ı Müslimlere uygulanan Varlık Vergisi tatbikatiyle birlikte,⁶¹ geniş çevreler tarafından Almanya'nın Türkiye'de yürüttüğü faşist propagandanın tesiri, adeta zirve yapmıştır. Bu çerçevede, Adana ve Kahire'deki mülakatlarda, müttefikler tarafından harbe sokulmaya çalışılan Türkiye'nin direnci bir türlü kırılmamıştır.⁶² 1941-1943 yılları, 1941 yazında Sovyetler Birliği'ne saldıran Almanya'nın muhtemel başarısı karşısında ümide kapılanların, gerek hükümet içinde gerekse başında⁶³ sesinin gür çıktığı yıllardır.⁶⁴

Başta krom olmak üzere, Almanya'ya satılan birçok ihraç malının harbin seyrine olan tesiri, müttefikler cephesinde oldukça kızgın bir hava yaratmıştır.⁶⁵ Bir Alman mağlubiyetinin yakın olduğunun görülmeye başlandığı 1944'ten itibaren Türkiye'nin, tavrını müttefiklerden yana daha bir ağırlıkla koyduğu vaki olsa da, savaş neticelendiğinde, demokratik cephe nazarında Türkiye'nin imajı hiç de iyi değildir.⁶⁶ Verdiği sözleri tutmayan, Alman harp sanayi için en elzem hammadde olan kromu bu ülkeye ihraç eden, boğazlarda, Montröden kaynaklanan egemenliğinin Sovyetler aleyhine Almanya tarafından ihlaline engel olamayan, tek partili diktatörlük görüntüsü,⁶⁷ Türkiye'nin Marshall Yardımına muhatap olana dek adeta üzerinden atamacağı bir lekedir.⁶⁸

b) Çok Partili Hayata Geçiş 1946-1950

Türkiye'nin harp sonrası demokratik cephenin kuracağı yenedünya düzeninin aktörlerinden biri olmaya yönelik diplomatik çabalarının ilki: Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya harp ilanı oldu.⁶⁹ Etkisiz ve yetkisiz Cemiyet-i Akvam'ın yerine kurulması kararlaştırılan Birleşmiş Milletler örgütünün kurucu üyelerinden biri olmanın formalitesi böylece yerine getiriliyor; Türkiye'yi temsille vazifeli hariciye vekâleti umumi kâtibine ayrıca, ülkenin rejimine ilişkin demokratik açılımlar hususunda tevcih edilecek her suale müspet cevaplar vermesi telkin ediliyordu.⁷⁰ Yirminci yılını dolduran 1925 Tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının yenilenmesine yönelik Türk tarafından gelen çağrıya, Sovyetlerin verdiği ret cevabı ise bir anda sınırların gerilmesine yol açıyordu.⁷¹ Molotof tarafından Türk Büyükelçisine bu hususta verilen cevabın içeriği oldukça manidardı. Sovyetler, adı geçen antlaşmayı güçsüz bir anlarında yapmışlardı; antlaşmanın boğazlar ve Türk-Sovyet sınırında Sovyetler

61 Cahit Kayra, *Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi*, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011).

62 Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika* [İlkeler-Kavramlar-Kurumlar], (Ankara: Attila Kitabevi, 1993).

63 Kemal Sülker, *Savaş Yıllarında Bir Sürgün* [Anılar], (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1986).

64 Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999).

65 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler-2*, [1908-1998], (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987).

66 Aşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997).

67 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C-1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996); Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* [Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma], C-2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).

68 Cüneyt Arcayürek, *Şeytan Üçgeninde Türkiye*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987).

69 Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu* [2. Dünya Savaşından Sonra Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme], (İstanbul: Akis Yayınları, 1971).

70 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl* [Vaşington Büyükelçiliği], C-2, 1. KISIM, (Ankara: TTK Basımevi, 1992).

71 Turhan Feyizoğlu, *Türkiye 1945* [Bir Paylaşma Planının Perde Arkası], (İstanbul: Bizim Kitaplar, 2007).

lehine bir takım değişiklikler yapılmadan yenilenmesi mümkün değildi.⁷² Bu cevap karşısından kopan kıyamet had safhadaydı; Türkiye bir notayla tüm bu talepleri reddettiğini bildirdi ve Batıdan yardım istedi.⁷³

Yunanistanda, hakikaten güçlü olan komünist varlığının bu ülkeyi Batının koruyucu şemsiyesi altına almış olmasından mühlhem, ülke içinde güçlü bir komünist varlığı⁷⁴ olduğunu iç ve dış kamuoyuna göstermek istercesine Tan Matbaası olayları organize edildi.⁷⁵ Birçok ünlü isim komünist darbe yapmak niyetinde oldukları gerekçesiyle tutuklandı.⁷⁶ Almanya'nın savaşta önde gittiği aylarda müsamaha gören; gerilemeye başladığı dönemde ise ırkçılık, Turancılık yaptıkları gerekçesiyle tutuklanıp mahkûm edilen askeri ve sivil bir takım zevatın mahkûmiyet kararları bozuldu.⁷⁷ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin dört önemli öğretim üyesi kürsüleri lağvedilmek suretiyle işten çıkarıldı.⁷⁸ Sovyetlerin yayılmacı emellerinin Batı ittifakı için ne kadar tehlikeli olduğu yönünde, Türk Hariciyesi tarafından yürütülen diplomatik manevra yankısını buldu ve Türkiye adım adım Atlantik Paktı'na doğru yol almaya başladı.⁷⁹ Bu arada Milli Şef taahhütlerini yerine getirme kabilinden iki önemli tarihte, ülkenin demokratik rejime geçişinin en mühim göstergesi olacak muhalif siyasi partilerin kurulmasının lüzumundan söz etmeye, başlamıştı bile (19 Mayıs ve 1 Kasım 1945).⁸⁰

5. DEMOKRAT PARTİLİ YILLAR [1950–1960]

Milli Şef'in çağrısına gelen ilk cevabın tesiri pek fazla olmadı. Bu arada kurulmuş bir muhalif partinin⁸¹ olmasına rağmen 1 Kasım'da Milli Şefin 19 Mayıs konuşmasını tekraren muhalif partilerin lüzumundan bahsetmesi; şefin, dikkate değer bir muhalefet partisinin henüz olmadığı yönünde kanaat ifade ettiğini de göstermektedir.⁸² Nihayet parti içi muhalefetin dört önemli isminin imzalarıyla verilen bir takririn⁸³ reddi ve arkasından gelen ihraç ve istifalarla 7 Ocak 1946'te Demokrat Parti kurulur.⁸⁴ Parti Temmuz 1946 baskın seçimlerinde⁸⁵ hile ve desiselerle, alacağı epey me-

72 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920–1945)*, [Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte], (Ankara: TTK Basımevi, 2000).

73 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim [1945–1971]*, C-4, (İstanbul: Rey Yayınları, tarihsiz).

74 Mehmed Kemal, *Acılı Kuşak*, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996).

75 Sabiha Sertel, *Roman Gibi 1919–1950*, (İstanbul: Ant Yayınları, 1969); Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990).

76 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000).

77 Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, (İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975).

78 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997); Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı [Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tikanıklık]*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).

79 Yusuf Sarıınay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1939–1952)*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988).

80 Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945–1950)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

81 Milli Kalkınma Partisi, *MKP Nizamnamesi, İzahları ve Köy Kalkınması*, (İstanbul: Şaka Matbaası, 1950).

82 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi [Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller]*, (İstanbul: AFA Yayınları, 1996).

83 Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001).

84 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye 1944–1950 [Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944–1973]*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991).

85 Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri*,

busluktan olsa da artık muhalif bir fırka olarak meclistedir; dört yıl sonra da iktidar olacaktır. Milli Şefin arzusu hilafına iktidar gayesi güden dörtlü takrir imzacılarının, sanıldığı aksine, tehlike doğurmayacaklarına inanılan zevat arasından seçildiğine dair ilginç iddialar vardır. 1946–1950 yılları arasındaki muhalif parti içindeki zıtlaşmanın⁸⁶ tam da bu çerçevedeki iddiaların sübut etmesi karşısındaki tepkiye binaen olduğu da anlatılır.⁸⁷

a) Kuruluş 1950–1954

1950, iktidar değişimiyle birlikte dış politika açısından önemli bir hamle sürecinin de başıdır. NATO'ya girmek için sarf edilen gayretler, Kore Harbine iştirak ve bunun sağladığı prestijle gayesine ulaşır.⁸⁸ Türkiye, ekonomisini iyileştirmek için Batıyla sıkı ilişkiler içine girmeye başlar. Ekonomik ilişkiler ile dış politik ilişkiler bu yıllarda belirgin bir canlanma gösterir.⁸⁹

b) Yükseliş 1954–1957

Bu dönemin en önemli özelliği Türkiye'nin artık NATO'nun Ortadoğu'ya sirayetinde bir köprü ülke olma işleviyle teçhizidir.⁹⁰ CENTO ve Bağdat Paktı bu dönemin ürünüdür.⁹¹ Sovyetlerin Ortadoğu'ya yayılması yönündeki gayretlerine mani olma telaşının bir ürünü olan CENTO ve Bağdat Paktı, 1957'de Suriye ile Türkiye arasında neredeyse sıcak bir harp yaşanmasına bile sebep olacaktır.⁹² Kıbrıs meselesinin gündeme gelmesiyle birlikte⁹³ 6–7 Eylül 1955 Olayları da zikredilmeye değer önemli bir konu başlığı olarak dikkati çekmektedir.⁹⁴

c) Çöküş 1957–1960

DP'nin bir askeri darbeye iştten el çektirilmesinin başlangıcı olan ve 1957 seçimleriyle başlayan bu dönemde, dış politikadaki en önemli gelişme Irak darbesiyle birlikte Bağdat Paktının çökmesidir. Bu hususta dönemin Irak Başbakanının öldürülmesi, önemli bir işarettir.⁹⁵ Nuri Said'in katledilerek devrilmesinde, ülkesinin geleneksel hamisi konumundaki İngiltere'den ziyade ABD'ye meyledişi olduğu, İngiltere'den devraldığı bölgede, gücünü henüz perçinleyememiş ABD açısından Irak darbesinin

(Ankara: Türkiye İş Bankası, 1955).

86 Samet Ağaoglu, *Siyasi Günlük*, [Demokrat Partinin Kuruluşu], Yay. Haz. Cemil Koçak, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993).

87 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, (İstanbul: Nöbetçi Yayınevi, 2008).

88 Ali Denizli, *Kore Harbinde Türk Tugayları*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Abdülhaluk Çay], (Ankara: HÜ AİİTE, 1992); Ahmet Elmas, *Kore Savaşı'nda Türk Ordusu*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu], (İzmir: DEÜ AİİTE, 2004).

89 İlhan Tekeli, "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan 'Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979, 289–327.

90 Suat Parlar, *Emperyalist Müdahale Doktrinleri ve NATO*, (İstanbul: Livane Yayınları, 2004).

91 Cengiz Sunay, *Yeni Sömürgecilik Dalgası, ABD ve Ortadoğu*, (İstanbul: Okutan Yayınları, 2008).

92 Zafer Yıldırım, *1957 Türkiye-Suriye Krizi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu], (İstanbul: İÜSBE, 1999).

93 Rauf R. Denktash, *The Cyprus Triangle*, (New York: Published by The Office of The Turkish Republic of Northern Cyprus, 1988).

94 M. Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993).

95 Yaşar Canatan, *Türk-İrak Münasebetleri (1926–1958)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996).

önemli bir kayıp olduğunu ifade eden yazarlar bulunmaktadır. Buna göre ABD ve SSCB; bugün ise Rusya, iki kutuplu bir dünya tesis etme çabasındadırlar ve ortak telaşları: İngiltere güdümündeki Avrupa'yı dünya güç ekseninden tasfiye etmektir.⁹⁶ İçeride ana muhalefet sözcüleri Irak başbakanının akıbetini sürekli olarak devrin başbakanına hatırlatmışlardır.⁹⁷ Demokrat Parti hükümetinin dış politikadaki en önemli başarısı da yine bu dönem içinde gerçekleşmiştir. 1959–1960 Londra ve Zürih Antlaşmalarıyla Megali İdea'nın önemli merhalelerinden biri olan Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması (Enosis) emelleri akamete uğratılmış ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.⁹⁸ Dönemin Hariciye Vekilinin fevkalade kabiliyetinin bir ürünü olan bu iki antlaşma hâlâ Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki en önemli kozudur.⁹⁹ Türkiye bu anlaşmalarla ihtimali zayıf olan taksim tezinden vazgeçme karşılığında büyük bir ihtimaliyet arz eden Enosis'i engellemiştir.¹⁰⁰

6. İKİNCİ CUMHURİYETTEN 12 MART'A [1960–1971]

27 Mayıs darbesi ve ardından ihdas edilen 1961 Anayasasının¹⁰¹ özü ve muhtevası üzerinde yapılacak kısa bir tahlil, söz konusu anayasanın örtülü olarak Türk dış politikasının yeni dönemine ilişkin ipuçlarını da vermektedir. 27 Mayıs hareketi ve bu hareketin destekçilerinin temel aşgari müşterekleri belki de çeşitli tonlarıyla, sol düşüncenin bu kesimler üzerindeki hâkimiyetidir.¹⁰² Sola açık bir anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, dış politik istikamet noktasında ABD ve NATO karşıtlığının, kitlesel seviyede hem gençlik, hem de matbuat âleminde oldukça etkinlik kazandığı söylenebilir.¹⁰³ Bu nedenle, çokça iddia edildiğinin aksine, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin izlediği mecrada ABD müdahilliğinin 27 Mayıs hususunda pek de geçerli olamayacağı söylenebilir.¹⁰⁴ Anti Amerikanizmin zirve yaptığı yılların miladı 27 Mayıs 1960 ve sonrasındaki gelişmelerdir.¹⁰⁵

a) Koalisyonlar Dönemi 1961–1965

Türk siyasi hayatının ilk koalisyonlar dönemi bu zaman aralığına tesadüf eder. Bu dört yıllık süre içerisinde gerçekleşen en önemli iki hadise vardır; bunlardan ilki: Kıbrıs'a müdahale kararının alınması karşısında ABD başkanı tarafından dönemin başbakanına gönderilen, diplomatik nezaketle asla bağdaştırılmayan ünlü mektuptur.¹⁰⁶ Diğer: ABD ve SSCB gerginliğinin Küba üzerinden yürütülen boyutuy-

96 Mahir Kaynak ve Emin Gürses, *Yeni Ortadoğu Haritası* ["Ortadoğu'da Haritalar Değişiyor... Türkiye Kendisine Yer Arıyor"], (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2007). Mahir Kaynak, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye Üzerine Stratejik Analizler*, (İstanbul: Truva Yayınları, 2005).

97 Metin Toker, *İsmet Paşa'yla 10 Yıl [1957–1960], İkinci Cilt*, (İstanbul: Akis Yayınları, 1966).

98 Niyazi Kızılyürek, *Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti* [Doğmamış Bir Devletin Tarihi], (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005).

99 Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü* [Z "Zorro" Gibi], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985).

100 Ercüment Yavuzalp, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993).

101 Suna Kili (Ed.), *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1998).

102 Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, (Ankara: Akis Yayınları, 1971).

103 İsmet Giritli, *Komünizm Sosyalizm ve Anayasamız*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1967).

104 Mahir Kaynak, *Yel Üfürdü Su Götürdü* [Ailem, Çocukluğum, Gençliğim, Mesleğim, Yaşadıklarım ve Gördüklerim...], (İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2003).

105 Mahir Kaynak, *Örtülü Operasyonlar* [İstihbaratta Yeni Stratejiler], (İstanbul: Truva Yayınları, 2009).

106 Metin Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961–1965* [Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944–1973],

la başlayan gerginlikte, karşılıklı verilen tavizler evresinin, Türkiye'yi de kapsayan aşamaya gelmesidir.¹⁰⁷ Küba'da konuşlandırılan Sovyet nükleer füzelerinin sökülmesi karşılığında, Türkiye'de konuşlandırılmış Jüpiter füzelerinin sökülmesi ve bu hususta Türkiye'nin hiçbir şekilde görüşüne başvurulmamış olması ileride de sıkça dile getirilmiştir.¹⁰⁸

b) Adalet Partili Yıllar 1965–1971

1965 seçimlerinin ertesinde tek başına iktidara gelen Adalet Partisi'nin Kıbrıs meselesiyle epey uğraştığına şahit olunmaktadır. Özellikle 1967'de Kıbrıs'a müdahale konusunda harekât emri bile verilmiş; ABD Başkanının Kıbrıs özel temsilcisinin araya girerek, harp dışı yollarla teminine çalışılan isteklerin diplomasiyle halli noktasında Türk tarafından, müspet cevap alındıktan sonra başlatılan müzakereler olumlu sonuçlandırılmıştır.¹⁰⁹ Yunanistan'ın adaya, yürürlükteki anlaşmalara aykırı olarak soktuğu 15 bin kişilik askeri birlik adanın dışına çıkarılmıştır.¹¹⁰ Bu netice, 7 yıl sonra gerçekleştirilecek müdahalenin başarısına yönelik önemli bir hamledir ve tek kurşun atılmadan sağlanmıştır. Diğer taraftan Ortadoğu coğrafyasında, İsrail ile ilişkiler noktasındaki soğukluk;¹¹¹ Türk topraklarından havalanan U-2 casus uçaklarının, Sovyet semalarında keşif uçuşları yapması sebebiyle Türk-Sovyet ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine, bu tür uçuşların Türkiye tarafından yasaklanması;¹¹² ABD gençliğinin uyuşturucu sorununun bir anlamda Türkiye'ye ihale edilmesi,¹¹³ Türk-Amerikan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. 1971 yılının 12 Mart'ında verilen muhtıra, bu nedenle bizzat dönemin Dışişleri Bakanı tarafından CIA tertibi olarak yorumlanmıştır.¹¹⁴

7. MUHTIRADAN DARBEYE: 12 MART–12 EYLÜL [1971–1980]

12 Mart Muhtırasının 27 Mayıs anayasasıyla hesaplaşmaya girmesi, yukarıda ifade edilen görüşleri teyit edici mahiyettedir.¹¹⁵ 1961 Anayasasıyla getirilen siyasi modelin ABD aleyhine oluşan bir kamuoyunu yaratması;¹¹⁶ yükselen sol gençlik eylemleri;¹¹⁷ ABD üslerinin tartışmaya açılması;¹¹⁸ işçilerin politize olmaları¹¹⁹ gibi sebepler

(Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992).

107 John Fitzgerald Kennedy, *Fazilet Mücadelesi*, çev. Arif H. Özbilen, (İstanbul: Işık Yayınları, 1967).

108 Taha Akyol, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye-1*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976); Taha Akyol, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye-2*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976).

109 Ercüment Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998).

110 Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, (Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 1975).

111 Hasan Taşkın, *İstihbarat Raporlarında İsrail'in GAP Senaryosu* [Güneydoğu Topraklarında Neler Oluyor?], (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004).

112 Nejat Tarakçı, *Amerikan İmparatorluğu Gölgesindeki Türkiye* [Küresel ve Bölgesel Sorunlara Jeopolitik Bakış], (İstanbul: Truva Yayınları, 2010).

113 Ayhan Songar, *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*, (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974).

114 İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart* (Nedenleri.. Yapısı.. Sonuçları), [İki Cilt Bir Arada], (İstanbul: Cem Yayınevi, 1980).

115 Kâzım Öztürk (Hazırlayan), *Son Değişiklikleriyle Gerekçeli Anayasa*, [Karşılaştırmalı Gerekçeler ve İlgili Mevzuat], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971).

116 Tuncay Çelen ve Ömer Gürcan, *68 Gençliği ve Katledilişi* [Hesaplaşma], (Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006).

117 Mehmet Bican, *Devrim İçin Gençlik Hareketleri*, (Ankara: Güvendi Matbaası, 1970).

118 Mehmet Ali Aybar, *12 Mart'tan Sonra* [Meclis Konuşmaları], (İstanbul: Sinan Yayınları, 1973).

119 Kemal Sülker, *Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün* [15–16 Haziran], (Ankara: V Yayınları, 1987).

karşısında, anayasada özgürlükler lehine yorumlanacak tonda kaleme alınmış ifadeler daraltılarak,¹²⁰ devletin birey karşısında daha güçlü kılınmasını amaçlayan tarzda değiştirilmesini sağlamıştır.¹²¹

a) Müdahalenin Dış Politika Boyutları

Dönemin dış politika boyutlarının gözler önüne sergilenemesinin temel şartı: Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunlar ve bu sorunlar karşısında Türk hükümetinin tutumunun ne olduğu sorusuna verilecek cevaplarda gizliymiş gibi görünüyor. Buna göre, ABD'nin özellikle haşhaş ekiminin yasaklanması yönünde bir baskısı vardır ve bu baskıya karşı direnen bir hükümet söz konusudur.¹²² Türkiye, Kıbrıs meselesinde ABD başkanından gelen ve içeriği itibarıyla diplomatik nezaket sınırlarını son derece zorlayan mesajda zikredilen, muhtemel bir SSCB müdahalesi karşısında Türkiye'nin NATO üyeliğinden kaynaklanan ortak savunma avantajından mahrum edilebileceği tehdidini içeren Johnson Mektubunu unutmamıştır.

Bu nedenle, kuzey komşusunu kendisine karşı kışkırtacak böylesi uçuşlara karşı temkinlidir. Bir diğer hadise: Arap-İsrail ilişkilerinde Türkiye'nin Araplardan yana tavır koymasındadır. Türk yerli sanayinin önemli bir pazarı olan Arap ülkelerinin, iktisadi ilişkilerini belirlerken, ilişki kurduğu ülkenin İsrail karşısındaki tutumunu veri alması;¹²³ öte yandan Türk kamuoyunun İsrail karşısındaki mesafeli tutumu; ABD'nin bölgede müttefiki olan iki devlet arasında özlediği yakınlaşmayı sağlayamaması noktasındaki kabahati, Türkiye'ye yüklemesi sonucunu doğurmuştur. 12 Mart Muhtırası sonrasında kurulan ara rejim hükümetleri döneminde bu meselelerin önemli bir kısmı ABD lehine çözümlenmiştir ki, bu netice ABD-Muhtıra ilişkisinin pek de yabana atılır gibi olmadığını göstermektedir.¹²⁴

b) CHP-MSP Koalisyonu ve Kıbrıs

Kıbrıs'ta mevcut cumhurbaşkanını düşüren ve adayı bir oldubittiyle Yunanistan'a bağlama amacını güden darbenin hemen ertesinde, adaya yapılan askeri müdahale,¹²⁵ tüm haklı gerekçelerine rağmen, dış politikanın hakkı ve hukuku değil çıkarları gözettiğini gösteren önemli bir veridir. 1959-1960 Londra ve Zürih Antlaşmalarından mülhem, garantörlük hakkını¹²⁶ kullanarak bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ne halle gelmemesi yükümlülüğünü yerine getiren Türkiye'nin, üstelik müdahaleyi diğer garantör ülke olan İngiltere'yle birlikte yapma teklifine karşın yalnız kalması neticesi vakidir.¹²⁷ Keza, Türkiye'nin müdahaleyi adanın Türklerin çoğunlukta olduğu ku-

120 Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Hukuku* [1982 Anayasasına Göre], (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 2011).

121 T.C. *Gereğçeli Anayasa ve...* (İstanbul: May Yayınları, 1971).

122 Aytunç Altındal, *Haşhaş ve Emperyalizm*, (İstanbul: Havass Yayınları, 1979).

123 Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi* [Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması], (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973).

124 Mehmed Kemal, *12 Mart Öfkeli Generaller ve İşkence*, (İstanbul: Soyut Yayınları, 1974).

125 Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı*, (Ankara: Emel Matbaacılık, 1975).

126 Sabahattin İsmail, *20 Temmuz Barış Harekâtı'nın Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları*, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1988).

127 Erol Mütercimler, *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı*, (İstanbul: ARBA Yayınları, 1998).

zeyiyle sınırlamasına rağmen özellikle ABD'deki Rum lobisinin marifetiyle sorunun bir Türk-Yunan meselesinden bir ABD-Türkiye problemine dönüşmesi ilginç lakin bir o kadar da anlaşılabilir. ¹²⁸ O yılların Türkiye'si ABD'ye ram olmaya teşne gözükmektedir. Dönemin Türk hükümeti, ortanın solu ¹²⁹ söylemiyle tabanını genişleten CHP ile geleneksel-dindar-muhafazakâr sağ seçmenin en çok rağbet ettiği MSP'den ¹³⁰ müteşekkildir. Müstafi iktidar partisi AP'den bile rahatsız olan ABD'nin, böylesi uzlaşmaz iki anlayıştan mütevellit koalisyonun belki de tek ortak paydası olan ABD karşıtlığıyla ayakta durabilmesi karşısında tedirgindir. Bu tedirginliğin ortadan kalkması da yine Türk iç siyasetindeki ölçsüz rekabet neden oldu. Dönemin başbakanı ile yardımcısı arasındaki vekâlet krizi koalisyonun sonu oldu. ¹³¹

c) ABD Ambargosu ve Sonuçları

ABD ambargosunun asıl tesiri: NATO şemsiyesi altında bir araya gelmiş olan iki devlet arasındaki ilişkinin, kimi yorumlara göre, neredeyse açık bir hasımlaşmaya dönüştüğünün yarattığı psikolojik sarsıntıdır. ¹³² Türkiye'nin ambargoya karşı takındığı tutum hiç de silik bir tavır alışı değildi; bu karara karşı anında misillemede bulunulmuş, İncirlik üssü dışındaki tüm ABD üsleri ve tesisleri kapatılmıştır. ¹³³ Ülkede yükselen parlamento dışı muhalefet unsurlarının hedef tahtasına dönmüş olan ABD ve onun başatlığındaki emperyalizm vurgusunun, yönetenleri de etkisi altına aldığı açık bir göstergesi olan bu siyaset, yetmişli yıllara damgasını vuracak olan terörizmin de arkasındaki asıl itici güç olduğu noktasındaki yorumlar sıkça yapılmaktadır. ¹³⁴

d) 12 Eylül Saat: 04.00

68 kuşağı olarak tesmiye edilen, politize olmuş gençliğin özellikle İstanbul ve Ankara Üniversitelerindeki işgal, boykot gibi aktif tutum alışlarla kendini gösteren hareketlenmeler, örgütlü aşamaya ulaştığında, iç emniyet unsurlarının yaşadıkları sıkıntılar da had safhaya gelmişti. ¹³⁵ Solda ve sağda beliren karşılıklı gerginliklerin teşviki, işin milletlerarası boyutunun üst seviyede olduğu noktasındaki kimi verileri de ihmal edilemez kılmaktadır. ¹³⁶ Muhtıra öncesi ve hemen muhtıra sonrası banka soygunları, ¹³⁷ adam kaçırmaya faaliyetleri, ¹³⁸ hükümetin aldığı sert tedbirler ülkeyi tam anlamıyla bir kaos ortamına doğru sürüklemiştir. Politize olmuş gençliğin sol cena-

128 Kayhan Sağlamer, *Ecevit Olayı "Kıbrıs Harekâtı"*, [Bir Başbakanın Doğuşu], C-3, (İstanbul: Belge Yayınları, 1975).

129 Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974).

130 Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, [MSP Örnek Olayı], (İstanbul: Alan Yayınları, 1985).

131 Faruk Ülkü (Derleyen ve Hazırlayan), *Üçüncü Adam Ecevit ve İstifa Olayı*, (İstanbul: Başak Kitabevi, 1974).

132 Russell Warren Howe ve Sarah Hays Trott, *Washington Kulisleri* [Amerikan Senatosu'nda "Yunan Lobisi'nin Çalışmalarını ve Ambargonun Perde Arkasını Anlatan Kitap], çev. Zerin Anlar, [İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978].

133 Ufuk Güldemir, *Kanat Operasyonu*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, tarihsiz).

134 Uğur Mumcu, *Silâh Kaçakçılığı ve Terör*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986).

135 Alev Er, *Bir Uzun Yürüyüşü Altmışsekiz*, (İstanbul: Gendaş AŞ, 1998).

136 Nural Cengiz Yamakoğlu, *Ben Bir Tip'li İdim*, (İstanbul: Toprak Yayınları, 1968).

137 Oral Çalışlar, *Denizler İdamı Giderken*, (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2007).

138 Veli Yılmaz, *Emirle Gelen İdam Kararı*, (İstanbul: Tüzmamanlar Yayıncılık, 2009).

hına verilmek istenen bir gözdağı kabilinden üç önemli öğrenci liderinin idamı;¹³⁹ bu idamları durdurmak isteyen ve bu sebeple elde edilecek koz bağlamında adam kaçıran¹⁴⁰ lakin akıbetleri bu üç gençle aynı olan sokaktaki militan unsurların faaliyetleri önemli bir neticeye neden olmuştur.¹⁴¹ Böylece toplum, yavaş yavaş can kaygısı uğruna demokratik temel hak ve hürriyetlerden feragat etme noktasına getirilmiştir.

ABD ve genel olarak Avrupa'nın, İslam Devrimi'yle rotadan çıkan İran;¹⁴² Sovyet işgaline uğrayan Afganistan karşısında bölge hususunda duyduğu tedirginlik, bu halkaya bir de Türkiye'nin de eklenmesi ihtimali karşısında kâbusa dönüşmüştü. Bu bakımdan Türkiye'de sert bir militer rejimin kurulması; toplumda meydana gelen bu tür merkezkaç eğilimlerin ıslahı açısından elzem görülmekteydi.¹⁴³ Nitekim bugün artık oldukça net bir biçimde 12 Eylül darbesinin ABD operasyonu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Darbenin ertesinde yapılanlar, bu hadisenin en fazla kimin işine yaradığı gerçeğiyle birlikte okunduğunda tablo net olarak ortaya çıkmaktadır. 1982'de yürürlüğe giren yeni anayasayla toplum zapturapt altına alınmıştır; böylesi bir anayasaya bile aykırı duran yüklü bir mevzuat yine anayasal koruma zırhıyla teçhiz edilerek yürürlükte tutulmaktadır;¹⁴⁵ Türkiye'nin önemli milli kozları, NATO menfaatleri doğrultusunda adeta peşkeş çekilmiştir.¹⁴⁶ Herhangi bir rövanşizme karşı, darbeyi gerçekleştirenlere anayasal düzeyde çıkış garantileri sağlanmıştır.¹⁴⁷ Darbeyi gerçekleştiren ekibin lideri, özellikle 1980–1983 yılları arasında kimseye söz hakkı tanımamasına rağmen, tarih önünde yaptıklarını savunma imkânı bulabilmiştir.¹⁴⁸

8. ÖZAL'LI YILLAR [1983–1993]

Turgut Özal, dış politikadaki etkinliğini ekonomi politiği merkeze alarak yürütme-ye çalışan ender başbakanlardan biridir.¹⁴⁹ 12 Eylül darbesinin ekonomi politik cephesini teşkil eden 24 Ocak kararlarının uygulanması hususundaki büyük resmi iyi okumuş; dışa açık büyüme modelini tatbik girişerek;¹⁵⁰ darbelerin önemli sebeple-

139 Nihat Behram, *Darağacında Üç Fidan*, (İstanbul Everest Yayınları, 2005).

140 Uğur Mumcu, *Çıkmaz Sokak*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979).

141 Yılmaz Erkekoğlu, *Nurhak Ey Nurhak*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1988).

142 Cengiz Çandar, *Dünden Yarına İran*, (İstanbul: Yalçın Yayınları, 1981).

143 Ufuk Güldemir, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980–1984)*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986).

144 Cengiz Sunay, 12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980–1987), [Yayımlanmamış

Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu], (İstanbul: MÜ TAE, 2009). Çalışma şu isimle yayınlanmıştır: Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri*, [27 Mayıs–12 Mart–12 Eylül ve Sonrası], (Ankara: Orion Kitabevi, 2010).

145 Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961–1982*, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986).

146 Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980–Eylül 1980*, [Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–10], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986).

147 Serap Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, (Ankara: Yetkin Yayınları, 1997).

148 Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları-1*, (İstanbul, Milliyet Yayınları, 1990). Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları-2*, (İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991). Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları-3*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991). Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları-4*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991). Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları-5*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991). Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları-6*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992). Altı ciltlik anıların kısaltılmış versiyonu için bkz. Kenan Evren, *Zorlu Yıllarım-1*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994). Kenan Evren, *Zorlu Yıllarım-2*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994).

149 Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994).

150 Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım* [24 Ocak Kararları ve Sonrası] *Birinci Kitap*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1985).

rinden biri olan: Borçlarını ödeyemez durumda olan ülkeyi, öder duruma getirme kabiliyetini,¹⁵¹ bu tür yollara tevessül edilmeksizin sağlamaya çalışmıştır. Yaşadığı dönem itibarıyla hakkında en fazla eleştiri yapılan başbakanlardan biri olan Özal, rekabete açık bir iç piyasa rejiminin temellerini atmaya gayret etmiş; yıllarca devletten yapılan ölçsüz ve örtülü sübvansiyonlara, korumalara bel bağlayan sanayi burjuvazisinin şimşeklerini üzerine çekmiştir. Basındaki Özal antipatisinin temelinde de bu vardır.¹⁵²

Türk basınının sicili göz önüne alındığında, yaptığı eleştirilerin temelinde, devletin soyulması karşısında direnen bir avuç vatansever kalemin varlığından çok, basın patronlarının iktisadi nizam değişikliğinden rahatsız sermaye çevreleriyle kurdukları koalisyonun emir erliği bulunduğu söylenebilir.¹⁵³ Özal'ın büyük güçlerle çatışmaktan çok, zorla talep edilenlere direnmek yerine, aynı neticenin daha pahalıya mal olarak yine hükmünü tesis edeceği gerçeğinden hareket ederek, olabildiğince kazanarak süreci yönetmek tutkusuna sahip olduğu söylenebilir.¹⁵⁴ Doğrudan doğruya bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, Kürt sorunu¹⁵⁵ ve sivil-asker ilişkileri konusundaki, dönemi itibarıyla aykırı tez ve tutumları misal olarak zikredilebilir.¹⁵⁶

a) Başbakanlığı (1983–1989)

Özal'ın mesleki kariyeri dikkate alındığında, dünyanın gidişatını gayet iyi okuduğu; yukarıda da zikredildiği gibi politik iktisadi iyi bildiği görülmektedir.¹⁵⁷ Karşılıklı menfaatlerin tatmin edildiği ilişkilerin, kalıcı huzur ve barışın da teminatı olacağı gerçeğinden hareket eden Özal, tabii ki gücünün elverdiği ölçülerde geleneksel Türk iç ve dış politikasının sınırlarını zorlamış bir devlet adamıydı. Uluslararası finans kurumlarıyla ilişkilerini dengede tutmuş; dışişlerini, bürokrasisinin geleneksel statükocu eğiliminin sınırlarını zorlayarak, etkin olarak kullanmıştı.¹⁵⁸ Askeri vesayetin bütün haşmetiyle hüküm sürdüğü altı yıllık başbakanlığında, imkânlar elverdiği ölçüde ABD ve Avrupa'yla olan ilişkileri hep bir menfaat ortaklığı ekseninde tutmaya gayret etmiştir. Özal'ın dış politikada belirleyen pozisyonuna gelmesi aslında başbakanlığı döneminde değil cumhurbaşkanlığı döneminde.¹⁵⁹

b) Cumhurbaşkanlığı (1989–1993)

Kuşkusuz, Özal'ın nasıl cumhurbaşkanı olduğu; bu süreci yönetirken askeri bürokrasiyle nasıl mücadele ettiği; son yerel seçimlerde partisinin aldığı oy yüzdesine¹⁶⁰ bakıldığında cumhurbaşkanlığına seçilmesinin demokratik meşruiyeti tartışılabilir,

151 Mehmet Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, (İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001).

152 Özlem Eştürk, *Türkiye'de Liberalizm: 1983–1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], (Hatay: MKÜ SBE, 2006).

153 Emin Çölaşan, *24 Ocak* [Bir Dönemin Perde Arkası], (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987).

154 Yavuz Gökmen, *Özal Yaşasaydı*, (Ankara: Verso Yayıncılık, 1994).

155 Hasan Cemal, *Kürtler*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2003).

156 Cüneyt Arcayürek, *Çankaya* [Nami 864 Rakımlı Tepe], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989).

157 Bülent Habora, *Turgut Özal Dosyası*, (İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1988).

158 Cüneyt Arcayürek, *Çankaya Hesaplaşması*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990).

159 Engin Güner, *Özal'lı Yıllarım*, (İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2000).

160 Yavuz Donat, *Özalizmin Son Yılları* [Vitrinde 1988–1989–1990] (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997).

lakin Özal'ın Türk iç ve dış siyasetinde bir milat olduğu gerçeği de inkâr edilemez. Türk dış politikasının iki tabu konusu olan Kürt ve Ermeni meselelerinde geleneksel tavırları aşmaya yönelik tutumu, özellikle Körfez Krizi esnasında vuku bulmuştur.¹⁶¹ Özal, her 24 Nisan'da çeşitli ülke parlamentolarında ve bilhassa ABD Senatosunda birer tasarı olarak gelen soykırımı kabul metinleri karşısında, bilinen reflekslerden uzaklaşmasını tavsiye etmiştir.¹⁶² Bu tavrı çok tartışılmış, itildiği yalnızlık karşısında susmak zorunda kalmıştır. Körfez savaşına aktif olarak katılmaya yönelik hamlesi ise minimalist çevreler tarafından tepkiyle karşılanmış; dönemin Genelkurmay Başkanının istifasıyla sonuçlanmıştır.¹⁶³ Irak'ın kuzeyinde yuvalanma imkânını, özellikle Körfez savaşı sonrasında bulan PKK,¹⁶⁴ ülkenin başına bela olma potansiyelini, doksanların başından itibaren arttırmıştır. İç ve dış politika konularında maksimalist eğilimler gösteren Özal'ın vakitsiz ölümünün ecel mi; suikast mı olduğu hususu hâlâ tartışılmaktadır.¹⁶⁵

9. İSTİKRAR ARAYIŞLARI [1991–2002]

1991 seçimleriyle birlikte kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetlerinin karşılaştığı en güncel sorun: 36'ncı paralelle belirlenen, Irak'ın kuzeyinde otonom bir bölgenin oluşturulması ve bu bölgenin daha kuzeyden güvenliğini sağlamak için Çekiç Güç ismi verilen askeri bir kuvvetin Türkiye'nin Güneydoğusunda konuşlandırılması olmuştur.¹⁶⁶ Muhalefetteyken her iki koalisyon ortağının da şiddetle karşı çıktığı Türkiye'nin fiili askeri harekâta aktif olarak katılması tezinin, pasif olarak adeta yataklık etmek derecesine tekâmülünün adıdır: Çekiç Güç.¹⁶⁷ Mecliste, Çekiç Gücün Türk topraklarında konuşlandırılmasının süresini uzatma müzakereleri, bu açıdan anlamlıdır. Özal'ın tüm gayretlerine rağmen, dış politikada etken olunmazsa, sonucun böyle olacağı gayet açık bir biçimde görülmeye başlanmıştır artık.

a) DYP-SHP Koalisyonu Dönemi (1991–1995)

Kürt meselesinin açıkça telaffuz edildiği, hükümetin başında bulunan şahsın yine açıkça “Kürt realitesini tanıyoruz” şeklinde açıklamalarda bulunduğu,¹⁶⁸ bu tutumun kamuoyu nezdinde önemli bir karşılık bulmasına rağmen askeri bürokrasinin refleksleri sebebiyle, 1991–1995 aralığı, bu husustaki ataletin ve terörün zirve yaptığı yıllar olmuştur.¹⁶⁹ Diğer taraftan Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından kurulmaya başlayan devletler içindeki beşinde Türkî halkların demografik ağırlığı oluş-

161 İsmet İmset, *PKK [Ayrılkçı Şiddetin 20 Yılı 1973–1992]*, (İstanbul: Turkish Daily News Yayınları, 1993).

162 Ufuk Güldemir, *Texas-Malatya*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992).

163 Necip Torumtay, *Org. Torumtay'ın Anıları*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994).

164 Hasan Celal Güzel, *Kuzey Irak [Kürtçülük ve Ayrılkçı Terör]*, Konuşan: Selman Kayabaşı, (İstanbul: TİMAŞ, 2007).

165 İdris Gürsoy, *Suikast ve Zehir [Özal'ın Ölümündeki Sır]*, (İstanbul: Zaman Kitap, 2013).

166 Uğur Mumcu, (1 Ocak–16 Mayıs 1991 Yazıları), *Ortadoğuda Amerikan Bilardosu*, [Bütün Yazıları–36], (Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, 1997).

167 Uğur Mumcu, (26 Haziran–30 Aralık 1990 Yazıları), *Petrol Bekçisi*, [Bütün Yazıları–35], (Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, 1997).

168 İsmail Beşikçi, *Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, tarihsiz).

169 Saygı Öztürk, *33 Kurşun [Elazığ-Bingöl Karayolu'nda 33 Askerimizin Şehit Edildiği Katliamın Tanıkları Anlatıyor]*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).

turması, Adriyatik'ten Çin seddine Türk dünyası şiarını gündeme getirmiştir.¹⁷⁰ Devletin terörle mücadele adı altında yürüttüğü faaliyetler esnasında kontrolden çıkan kimi devlet güçlerinin kimi zaman örtülü kimi zaman açıkça terör örgütünün fütursuzluğuna yaklaşan hareketler içine girdiğine de şahit olunmaktadır.¹⁷¹ Derin devlet olarak tesmiye edilen gücün, faili meçhul siyasi cinayetlerin¹⁷² faili, ya da en azından azmettiricisi olduğu yönündeki itham ve iddialar bu dönem içinde sıkça dillendirilir olmuştur.¹⁷³ Terörün aldığı canlar artık, sıradan sempatizan ya da militanları kapsamakla kalmayıp; gazeteci ve üst düzey komutanları da içine almaktadır.¹⁷⁴

Özellikle Yunanistan¹⁷⁵ ile Suriye'nin muhafazası altında eğitim ve lojistik desteği alan örgütün ani baskınlarla yöre insanını sindirme taktiği, bir müddet sonra kalabalık gerilla gruplarıyla askeri müfrezelere planlı saldırılar şekline dönüşmüş bulunmaktaydı.¹⁷⁶ Örgütün özellikle gençler üzerindeki prestijinin ivme kaydettiği bu dönemde Kürt siyasal hareketi tam anlamıyla olgunlaşmaya başlamıştır. 1991 seçimlerinin sosyal demokrat partisi listelerinde yer almak suretiyle parlamentoya giren Kürt siyasal hareketi mümessillerinin meclis içinde partileşmeleri ve bir müddet sonra dokunulmazlıklarının kaldırılması suretiyle cezaevlerine gönderilmeleri ayrı bir inceleme konusudur.¹⁷⁷

b) Refahiyol Hükümetine Doğru (1996–1997)

PKK meselesi eşliğinde yürütülen dış politikanın tam anlamıyla zapturapt altına aldığı siyasi hayatın bu evresinde, parçalı siyasi yapının doğal bir sonucu olarak 1995 yılı Aralık ayında yapılan seçimlerin ertesinde kısa bir müddet merkez sağdaki tapu kavgasının¹⁷⁸ iki aktörü arasında akdedilen koalisyon yıkıldı.¹⁷⁹ 1973 seçimleri sonrasında CHP ile¹⁸⁰ 1975–1977 yılları arasında AP ve MHP'yle,¹⁸¹ 1977 sonrasında kısa bir süre yine milliyetçi cephe hükümetinde yer alan MSP'nin 12 Eylül sonrası versiyonu olan RP, birinci parti olarak çıktığı seçim sonrasında iktidarın bir ucundan tutmaya başlamıştı.¹⁸² DYP ile RP arasında yapılan protokolle iktidar olan iki partinin diğer özellikleri bir tarafa, dış politikadaki önceliklerine gelindiğinde, AB ile gümrük birliği sonrasındaki gelişmeler ile RP'nin geleneksel dış politika önerilerini gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerine şahit olunmaktadır.¹⁸³ RP'nin özellikle

170 Erol Mütercimler, *21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993).

171 Çetin Ağaşe, *Cem Ersever ve JİTEM Gerçeği*, (İstanbul: Bilge Karınca, 2003).

172 Berat Günçikan, *Cumartesi Anneleri*, Fotoğraflar: Erzade Ertem, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).

173 Soner Yalçın, *Binbaşı Ersever'in İtirafı*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996).

174 Andrew Mango, *Türkiye'nin Terörle Savaşı*, çev. Orhan Azizoğlu, (İstanbul: Doğan Kitap, 2005).

175 Tuncay Özkan, *Abdullah Öcalan Ne Olacak? [Neden Verildi? Nasıl Yakalandı?]*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005).

176 Erdal Sarızeybek, *Son Harekât [Kod Adı: Yahuda]*, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007).

177 Faruk Bildirici, *Yemin Gecesi [Leyla Zana'nın Yaşamöyküsü]*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).

178 Şakir Süter, *Merkez Sağ'da Tapu Kavgası*, (İstanbul: Maviyağaç Yayıncılık, 2004).

179 Gencer Özcan (Yay. Haz.), *Onbir Aylık Saltanat [Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi]*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1998).

180 Faruk Ülkü (Derleyen ve Hazırlayan), *Üçüncü Adam Ecevit ve İstifa Olayı*, (İstanbul: Başak Kitabevi, 1974).

181 N. Sel, *Milliyetçi Cephe*, (İstanbul: Habora Kitabevi, tarihsiz).

182 Ruşen Çakar, *Ne Şeriat Ne Demokrasi [Refah Partisini Anlamak]*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1994).

183 Mustafa Karaalioglu, *Uygun Adım Siyaset*, (İstanbul: Kitabevi, 1999).

bölgedeki İslam ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi işbirliğine yönelik D-8 olarak adlandırılan milletlerarası teşkilat çabaları, menfi sonuçlarını vermeye başladı. Batılı ve ABD’li çevreler nezdinde Refahyol Türkiye’yi Batı ekseninden uzaklaştırmaya arzulu, birlikte çalışılmayacak bir hükümetti.¹⁸⁴

Asker ve medya işbirliğiyle kotarılan kısa bir tertiple Refahyol hükümeti, özellikle DYP’de yaratılan bölünmeyle¹⁸⁵ birlikte önce 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararları¹⁸⁶ eşliğinde yıpratıldı ve Cumhurbaşkanı’nın aldığı inisiyatifle de hükümeti yeniden kurma imkânından mahrum bırakılarak adeta ülke 1999 seçimlerine kadar ara rejim hükümetlerini andırır bir şekilde yönetildi.¹⁸⁷ Refahyol hükümetinin yıkılmasında İsrail lobisinin etkin rol oynadığı iddiaları hâlâ güncelliğini korumaktadır.¹⁸⁸

c) 28 Şubat ve Sonrası (1997–1999)

1997–1999 yılları arasındaki en önemli dış politik hadise, adeta iç siyaseti tasarımılamak üzere yeni bir partiler koalisyonunu oluşturma çabalarının yürütülmesidir. Nitekim Suriye’ye yönelik olarak dönemin kara kuvvetleri komutanının bizzat zikredilen ülke sınırında yapmış olduğu tarihi konuşma,¹⁸⁹ bütün Arap dünyasını telaşa düşürmüştü; Suriye’yi, PKK’ya yardım ve yataklık suçlaması eşliğinde düzenlenecek bir harekâtın muhatabı olmak tehlikesiyle yüz yüze getirmiştir.¹⁹⁰ PKK liderinin apar topar Suriye’den uzaklaştırılıp, adeta mini bir dünya turu sonrasında Kenya’da bizzat ABD güdümünde Türkiye’ye teslim edilmesi¹⁹¹ ve bu işin, dönemin azınlık hükümeti başbakanının başarı hanesine kaydedilmesi 1999 seçim sonuçlarını oldukça etkilemiştir. 1974 Kıbrıs Savaşını çok istemesine rağmen oya tahvil edemeyen DSP lideri, bu kez üstelik aynı nitelikteki çabayı gösterememesine rağmen¹⁹² durumdan yararlanıyordu.

d) DSP-MHP-ANAP Koalisyonu (1999–2002)

Üçlü koalisyon hükümeti dönemindeki en kritik hadise: 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin Afganistan ve Irak’a yönelik operasyon hazırlıklarına başladığı ve bu doğrultuda dış politikasında, Türkiye’ye ilişkin beklentilerini dile getirmeye başlamasıdır.¹⁹³ AB ile müzakerelerin ivme kaydettiği; ekonomik örgütlenmede devletin yavaş yavaş özelleştirmelerle iktisadi sahadan tasfiyesine başladığı bu dönemde

184 Cem Küçük (Editör), *Komple Teorileri*, (İstanbul: Zodyak Kitap, 2014).

185 Kenan Akın, *Milli Nizam’dan 28 Şubat’a Olay Adam Erbakan*, (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000).

186 Cüneyt Arcayürek, *28 Şubat’a İlk Adım* [Büyüklerle Masallar, Küçüklerle Gerçekler-9], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003).

187 Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *Son Darbe: 28 Şubat*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2012); Nazlı Ilıcak, *Sert Adımlarla Her Yer İnsan* [28 Şubat’ın Perde Arkası], (İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001).

188 Tuncer Çetinkaya, *En Uzun Şubat* [Belge ve Şahitlerle Bir Dönemin Trajik Hikâyeleri], (İzmir: Kaynak Yayınları, 2005).

189 Tuncay Özkan, *Operasyon*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2000).

190 Nur Batur, *Yürüdüm: Yürükten Gülerekten* [Atina’da Bir Türk, Bir Gazeteci, Bir Kadın], (İstanbul: Doğan Kitap, 2004).

191 Mahir Kaynak ve Ömer Lütfi Mete, *Derin PKK* [Büyük Oyun’un Gizli Kodları], Konuşan: Selman Kayabaşı, (İstanbul: TİMAŞ, 2007).

192 Süleyman Kurt, *Bülent Ecevit* [Bir Karaoğlan Hikâyesi], (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002).

193 Fikret Bilâ, *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara’da Irak Savaşları*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2003).

özellikle koalisyonun MHP kanadından gelen itirazların parti ve kabine içinde revizyona sebep olmaya başladığı görülmektedir.¹⁹⁴ 2001 Şubat kriziyle birlikte Dünya Bankasının bizzat başkan yardımcılarında birini dışarıdan kabineye monte ederek sürece müdahil olması¹⁹⁵ ise uluslararası finans çevrelerinin konuya duydukları yakın ilgiyi özetler niteliktedir. Dönemin başbakanının geçirdiği rahatsızlık ile sıhhat yönünden itibarsızlaştırılmaya başlandığı iddiaları hâlâ gündeme getirilmektedir.¹⁹⁶ Bir iddiaya göre başbakan, İsrail'in artık mutat hale getirdiği Gazze saldırılarının en yoğun olanının ardından telaffuz ettiği: "İsrail soykırım uyguluyor" ifadesi, bir anlamda adı geçen siyasi ikbalinin sonu olmuştur.¹⁹⁷ DSP içindeki İsmail Cem merkezli bölünme de Cem'in sabetayist kökeniyle kurulan ilintinin mahsulü olarak yorumlanmaktadır.¹⁹⁸

e) AK Partili Yıllar (2002–2013)

Adalet ve Kalkınma Partisi öyle bir zamanda Türk siyasi hayatına girmiştir ki, merkez sağ seçmen nezdinde parçalı siyasi yapının adeta beklenen çimentosu olma yönündeki kifayete cevap verecek program ve liderliğe sahiptir.¹⁹⁹ Partinin dış politik tutumu 2003 Mart'ındaki Irak saldırısıyla netleşmemiştir.²⁰⁰ İçeride askeri vesayet karşısında temkinli olan AKP, bu dönem içinde son dönemlerde şahit olunan ataklığa sahip değildi. AK Partinin ana önceliği, geleneksel manada tehdidi karşısında sürekli bunaldığı askeri ve sivil anti demokratik hamleler karşısında AB kriterlerine uygun bir demokratik modele gidiş noktasında, AB'ye tam üyelik sürecini hızlandırmak olmuştur.²⁰¹ 2002–2007 yılları arasındaki birinci döneminde AK parti iktidarının temel kaygısı: Yeni bir kapatılma ya da askeri bürokrasi eliyle işten el çektirilmeye muhatap olmadan, icraatını sürdürebilmeye muktedir olma gayretlerine yönelik bir dizi reform projesini hayata geçirme kaygısı olmuştur.²⁰²

2007 cumhurbaşkanlığı seçimi tartışmaları ve ardından muhatap olunan 27 Nisan e-Muhtırası;²⁰³ partinin anti laik hareketlerin odağı olduğu noktasındaki delil listesine eklenme amaçlı siyasi cinayetlerin teşvik edicisi yapılma gayretleri ilginçtir.²⁰⁴

194 Tanıl Bora ve Kemal Can, *Devlet ve Kuzgun* [1990'lardan 2000'lere MHP], (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).
195 Sefa Kaplan, *Kemal Derviş* [Bir "Kurtarıcı" Öyküsü], (İstanbul Metis Yayınları, 2001); Sefa Kaplan, *Derviş'in Siyaseti, Siyasetin Derviş'i*, (İstanbul Metis Yayınları, 2002).

196 Cengiz Kuşçuoğlu, *Hüsamettin Özkan* [Bir İktidar Öyküsü], (İstanbul: Metis Yayınları, 2001).

197 Yalçın Küçük, *İsyân-2*, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2005).

198 Yalçın Küçük, *Şebeke* [Network], (İstanbul: YGS Yayınları, 2001); Abdullah Muradoğlu, *Selanik'ten İstanbul'a İpekçiler ve İsmail Cem*, (İstanbul: Bakış Yayınları, 2002).

199 Muhammed Pamuk, *Recep Tayyip Erdoğan* [Yasaklı Umud], (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2001); Abdurrahman Tiğ, İsak Baydaroğlu ve Sakiye Erdem (Editörler), *Dış Basında Recep Tayyip Erdoğan*, (İstanbul: Kim Ne Diyor Yayınları, 2012); Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *R. Tayyip Erdoğan* [Bir Liderin Doğuşu], (İstanbul: Meydan Yayıncılık, 2010); Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan* [Bir Dönüşümün Öyküsü], (İstanbul Metis Yayınları, 2001); HAKANTÜRK, *R. Tayyip Erdoğan Kimdir?* (İstanbul: Akademi TV AŞ, 2006).

200 Fikret Bilâ, *Komutanlar Cephesi*, (İstanbul: Detay Yayıncılık, 2007). Mahir Kaynak, *Başımıza Çuval Geçirenler*, (İstanbul: Truva Yayınları, 2006). Melih Meriç, *Çuval Günü 4 Temmuz* [Köksal Karabay İlk ve Son Kez O günü Anlatıyor], (İstanbul: Güzeldünya Kitapları, 2007).

201 Çağlar Keyder, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

202 İsmet Berkan, "Asker Bize İktidarı Verir mi?", (İstanbul: Everest Yayınları, 2011).

203 Aziz Babuşcu, *Seçilmiş Siyaset*, (İstanbul: İxir Yayınları, 2015).

204 Saygı Öztürk, *Sınır Ötesi Savaşın Kurmay Günlüğü* [1. Kuzey Irak Operasyonu'nun Bilinmeyen Yanları], (İstanbul: Doğan Kitap, 2007).

İçeride azgınlaşmaya başlayan PKK terörü ve çeşitli siyasi saldırılar,²⁰⁵ 2007 seçimleri zaferine karşın hakkında açılan kapatma davası,²⁰⁶ iktisadi kriz dönemlerinin atlatılmasına rağmen yeni bir darbeye zemin teşkil edecek gerekçeler üretme çabası olarak yorumlanabilir. One minute hadisesi bu dönemde Türk dış politikasının yönü ve seyri açısından adeta bir milattır. Türkiye'nin bölgede İsrail'e karşı başlattığı atağın bölge halkları nezdinde yarattığı teveccüh, özellikle Arap Baharı olarak isimlendirilen bir dizi anti diktatöryal halk hareketlerinin de manevi azmettiricisi olmuştur denilebilir. Dünyanın hemen her bölgesindeki ülkelerle diplomatik münasebetlerin tesis edildiği en verimli yıllar 2008'den bu yana süregelen dönemi içerir.

AK Partinin dış politikasının değerlendirmesinin yapılması için vakit henüz erkendir. Etrafta sıcaklığını muhafaza eden bir çatışma ortamının mevcudiyeti devam ederken, özellikle Suriye politikası ve İsrail faktörü karşısındaki geleneksel tutumundan cayması nedeniyle Türkiye'nin büyük devletler nezdinde emperyal tecrübesi nedeniyle tedirginlik yarattığı söylenebilir. Yaklaşık 35 yıldır, Ortadoğu'da çıbanbaşı olarak takdim edilen İran'la, ABD ve Batının son dönemlerde başlattıkları ilişkileri yumuşatma siyasetinin gerisinde ne yatmaktadır? Batı çıkarları için daha da tehlikeli olabilecek, üstelik İran'la kıyaslanamayacak kadar bölge halkları nezdinde albenisi olan bir Türkiye'nin yükselişine mani olmanın ne kadar tesiri olduğu hususu ise hâlâ büyük bir soru işareti olarak durmaktadır.

Sonuç Yerine

17–25 Aralık 2013 tarihinde ise bir büyük ittifakın çöküşüne tanık olundu. Senelerce askeri ve sivil bürokrasinin cenderesinde mücadele eden İslami kesimin partileşmiş ifadesiyle; kendisine Hizmet Hareketi de denen Gülen Cemaati²⁰⁷ arasında, çözüm

205 HAKANTÜRK, *Ergenekon Davası*, (İstanbul: Akademi TV AŞ, 2008).

206 Osman Ulagay, *AKP Gerçeği ve Laik Darbe Fiyaskosu*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).

207 Fethullah Gülen ve hareketi hakkında ayrıntılı okuma için bkz. Saygı Öztürk, *Okyanus Ötesindeki Vaiz* [Resmi Belgeler ve “Çok Gizli” Damgalı Raporların Işığında, MİT-Emniyet-Yargı Üçgeninde Fethullah Gülen Gerçeği], (İstanbul: Doğan Kitap, 2010). Faik Bulut, *Kim Bu Fethullah Gülen?* [Dünü-Bugünü-Hedefi], (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 1999). Hikmet Çetinkaya, *Fethullah Gülen'in 40 Yıllık Serüveni-2* [Yol Arkadaşı Nurettin Veren Anlatıyor], (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2005). Hikmet Çetinkaya, *Fethullah Gülen, ABD ve AKP*, (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2007). Hikmet Çetinkaya, *Fethullahçı Gladyo*, (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2008). Hikmet Çetinkaya, *Kuzu Postunda Kurt* [Türkiyede Tarikatların ve Cemaatlerin Örgütlü Siyasi Gücü, Fethullah Hoca'nın Önlenemeyen Yükselişi!], *1. Kitap*, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1995). M. Emin Değer, *Bir Cumhuriyet Düşmanının Portresi ya da Fethullah Gülen Hocaefendi'nin Derin Misyonu*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000). Alpaslan Işıklı, *Said Nursi, Fethullah Gülen ve “Laik” Sempatizanları*, (İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi'nin Okurlarına Armağanı, 2001). Ergün Poyraz, *Amerikadaki İmam*, (İstanbul: Togan Yayıncılık, 2009). Zübeyir Kındıra, *Fethullah'in Copları*, (İstanbul: Su Yayınları, 2001). Hanefi Avcı, *Haliç'te Yaşayan Simonlar* [Dün Devlet-Bugün Cemaat], (Ankara: Angora Yayınevi, 2010). Merdan Yanardağ, *1. Cumhuriyetin Sonbaharı* [Bir ABD-AKP-Cemaat Projesi: Ergenekon Darbesi], (İstanbul: Destek Yayınevi, 2011). Nevval Sevindi, *Fethullah Gülen ile New York Sohbeti*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997). Mehmet Ali Soydan, *Fethullah Gülen Olayı* [Devlet, Medya ve Siyaset Üçgeninde], (İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999). İ. Adil Sönmez, *Fethullah Gülen Gerçeği* [Hukuki Gerçekler Işığında Hoşgörü ve Uzlaşma Aksiyonu Hakkında Bir İnceleme], (İzmir: Kaynak Yayınları, 1998). Osman Şimşek, *M. Fethullah Gülen'in Ruh Dünyasına Ayna* [İbretlik Hatıralar], (İstanbul: Işık Yayınları, 2010). Ali Ünal, *M. Fethullah Gülen* [Bir Portre Denemesi], (İstanbul: Nil Yayınları, 2002). Nuriye Akman, *Gurbette Fethullah Gülen*, (İstanbul: Zaman Kitap, 2004). İsmail Albayrak, *Fethullah Gülen Hocaefendinin Tefsir Anlayışı*, (İzmir: Nil Yayınları, 2010). Mustafa Armağan ve Ali Ünal, (Hazırlayanlar), (Kozadan Kelebeğe-1), *Medya Aynasında Fethullah Gülen*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 1999). Mustafa Armağan (Hazırlayan), (Kozadan Kelebeğe-2), *Aydınların Kaleminden Fethullah Gülen* [Diyaloğa Adanmış Hayat],

süreci çerçevesinde yapılan Oslo görüşmeleri sonrasında başlayan gerginlik açık bir çatışmaya dönüştü. MİT Müsteşarının, sonu büyük bir ihtimalle tutuklanmayla sonuçlanacak ifadeye çağırılması olayı, hükümet tarafından, yargıda üstlenmiş, hukuk ve vicdanından ziyade tabi bulunduğu cemaat lideri ve imamından aldığı direktifle hareket eden, paralel yapının varlığı olarak teşhis edildi. Cemaatin insan kaynakları departmanı hüviyetindeki dersanelerin kapatılması karşı hamlesiyle bir müddet örtülü bir şekilde sürdürülen operasyon, mütareke umutlarının tükenmesi neticesinde açık bir meydan muharebesine döndü.

Hükümet karşıtı olduğu iddia edilen yapılanma, son kozunu 17 ve 25 Aralık 2013'teki büyük göz altılarla ileri sürdü. Kabinedeki dört bakanın, bu bakanlardan birinin doğrudan diğer üçünün oğulları vasıtasıyla, İran uyruklu bir şahsın organizatörlüğünde ambargoya muhatap İran'ın kayıt dışı petrol ihracatından komisyon aldıkları iddiası, gündeme bomba gibi düştü. İsmi ne olursa olsun belli bir yapının bu süreçte devletin en tepesindeki isimleri dinlemeye aldığı ve bu olayların hemen ardından sanal ortamda bu dinlemeleri servis ettiği, internet ortamından takip edildi. Ülkenin istihbarat örgütünün, Suriye'deki iç savaşa yönelik örtülü operasyonlarına gizli lojistik destek intikali esnasında uğradığı baskın, bardağı taşıran son damla oldu. Hükümet, cemaatin, özellikle emniyet, yargı ve eğitimde kadrolaştığı iddiasıyla, belli isimleri görevden uzaklaştırmaya, bir kısmını ise göz altına almaya başladı. Cemaat lideri hakkında kırmızı bülten çıkarıldı; cemaate bağlılığı iddiasıyla bir bankayla şirkete el konuldu. 1 Kasım seçimlerine birkaç gün kala, cemaat yanlısı iki ulusal kanala kayyum atandı.

Bir dönem, cemaatin mihmandarlığıyla yürütülen, akim kalmış darbe teşebbüslerine yönelik olarak yapılan soruşturma ve yargılamaların seyri de bu büyük altüst kalış

(İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 2001). Faruk Beşer, *Fethullah Gülen Hocaefendi'nin Fıkıhını Anlamak*, (İstanbul: Ufuk Kitap, 2006). Eyüp Can, *Fethullah Gülen Hocaefendi ile Ufuk Turu*, (İstanbul: AD Yayıncılık, 1996). B. Jill Carroll, *Gülen'in İslami Öğretisi ve Hümanist Söylem* [Medeniyetler Diyalogu], çev. İbrahim Kapaklıkaya, Yayına Hazırlayan: Faruk Tuncer, (İstanbul: Ufuk Kitap, 2007). Helen Rose Ebaugh, *Gülen Hareketi* [İnanç tabanlı bir toplumsal hareketin sosyolojik analizi], çev. Ömer Baldık, (İstanbul: Doğan Kitap, 2010). Latif Erdoğan, *Fethullah Gülen Hocaefendi* [Küçük Dünyam], (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2002). M. Enes Ergene, *Gülen Hareketinin Analizi* [Geleneğin Modern Çağa Tanıklığı], (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005). Ertuğrul Hikmet, *Himmetsi Milleti Olan İnsan: M. Fethullah Gülen*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2013). Mehmet Gündem, *Fethullah Gülen'le 11 Gün* [Sorularla Bir Hareketin Analizi], (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005). James C. Harrington, *Fethullah Gülen'in Hukuk Serüveni*, çev. Mehmet Çakmak, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011). Faruk Mercan, *Fethullah Gülen* [Gülen'in Sıra Dışı Hayatı, ABD'de Geçirdiği Dokuz Yıllık Hikâyesi], (İstanbul: Doğan Kitap, 2008). Doğu Ergil, *100 Soruda Fethullah Gülen ve Hareketi*, (İstanbul: TİMAŞ, 2010). Toktamış Ateş; Eser Karakaş ve İlter Ortaylı (Editörler), *Dünyaya Açılan Türk Okulları-1* [Barış Köprüleri], (İstanbul: Ufuk Kitap, 2005). Nazlı İlicak, *Her Taşın Altında "The Cemaat" mi Var?* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012). İsmail Ünal, *Fethullah Gülen'le Amerika'da Bir Ay*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2002). Can Kozanoğlu, "Devletçi, Projeci 'Yeni Çağ' Bilgesi Fethullah Gülen Cemaati Geliyor", *Birikim*, Sayı 95, Mart (1997), 38–51.

karşısında değişti. Ergenekon,²⁰⁸ Balyoz²⁰⁹ ve askeri casusluk gibi davalar, ilk ikisinin temyiz aşaması da sona ermişken yeniden görülmeye başlandı ve sanıkların tamamı beraat ettirildi. İşin ilginç tarafı: Bir önceki dönemde dışarıda olup da yaptıkları yayınlarla yüzlerce kişinin tutuklanmasında önemli rol oynayan bir yayın grubunun başkanı ve bir gazeteci bu kez tevkif edildi. Paralel yapı olarak tesmiye edilen Gülen Hareketinin, kendi milli ordusuna bile kumpas kurmakta tereddüt etmeyecek düzeyde ihanet içinde olduğu suçlaması karşısında, önceki dönemin mağdurlarının ta-kındıkları tavrı ise: Her iki yapının da 2007 sonrasındaki geniş çaplı tutuklamalarda yaşanan dramda suç ortağı oldukları yönündedir. 7 Haziran'da oy kaybeden ancak 1 Kasım'da hiç kimsenin ummadığı şekilde toparlanan iktidar partisinin yeni dönemdeki yol haritasının nasıl olacağı merak konusu.

Kaynakça

- Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, (İstanbul: Nöbetçi Yayınevi, 2008).
 Acar, Bedir, *Tuncay Güney Anlatıyor* [Ergenekon'un İlk Tanığı], (İstanbul: TİMAŞ, 2008).
 Adivar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, (İstanbul: Atlas Kitabevi, 1983).
 Ağaoglu, Samet, *Siyasî Günlük*, [Demokrat Partinin Kuruluşu], Yay. Haz. Cemil Koçak, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993).

208 Ergenekon davası hakkında lehte ve aleyhte yapılmış belli başlı çalışmalar şunlardır: Şamil Tayyar, *Operasyon Ergenekon* [Gizli Belgelerde Karanlık İlişkiler], (İstanbul: TİMAŞ, 2008). Şamil Tayyar, *Gölge İktidar* [1 Numara'nın İzinde], (İstanbul: TİMAŞ, 2008). Şamil Tayyar, *Pusu* [Derin Devletin Kurbanları], (İstanbul: TİMAŞ, 2009). Aydoğan Vatandaş, *Apokrifal* [Kayıp Kitap, Ergenekon ve Bir Cinayetin Anatomisi], (İstanbul: TİMAŞ, 2009). Zihni Çakır, *Kod Adı: Darbe* [Gizli Belgeler, Telefon Dinleme Kayıtları ve Krokilerle Ergenekon'un Kodları], (İstanbul: Neden Kitap, 2008). Zihni Çakır, *Ergenekon'un Çöküşü 2* [Dünden Bugüne Devletin Derinliklerindeki Kirli İlişkiler], (İstanbul: Neden Kitap, 2008). Bedir Acar, *Tuncay Güney Anlatıyor* [Ergenekon'un İlk Tanığı], (İstanbul: TİMAŞ, 2008). Ergenekon davasının devleti ele geçirme projesi kapsamında hazırlanmış bir komplo olduğu tezini savunan eserler için bkz. Merdan Yanardağ, *I. Cumhuriyetin Sonbaharı* [Bir ABD-AKP-Cemaat Projesi: Ergenekon Darbesi], (İstanbul: Destek Yayınevi, 2011). Hasan Ataman Yıldırım, *Ergenekon Kazanında Kurbağa*, (İstanbul: Togan Yayıncılık, 2011). Kurtul Altuğ, *Atatürk ve Cumhuriyete Saldırı* [Ergenekon Gerçeği], (İstanbul: Siyah Beyaz Kitap, 2009). Faruk Arslan, *Ergenekon'un Karanlık İsmi Tuncay Güney* [Kara Kutu], (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2008). Faruk Doğan, *Balyoz ve Ergenekon'da Adli Komedyası*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013). Aytekin Gezici, *Ziverbey'den Ergenekon'a İlhan Selçuk* [Cumhuriyet'in Bir Numarası], (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2008). HAKANTÜRK, *Ergenekon Davası*, (İstanbul: Akademi TV AŞ, 2008). Ertuğrul Mavioğlu ve Ahmet Şık, *Ergenekon'da Kim Kimdir?* [Kırk Katır Kırk Satır 2], (İstanbul: İthaki Yayınları, 2010). Saygı Öztürk, *Belgelerle Ergenekon* [Her şey Ümraniye'de bulunan bombalarla başladı...], (İstanbul: Doğan Kitap, 2008). Doğu Perinçek, *Ergenekon Savunması*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009). Mustafa Balbay, *Zulümhane* [Silivri Toplama Kampı], (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010). Mehmet Haberal, *Suçum Ne?* [Sözlü Silivri Savunması], (Ankara: Cem Veb Ofset, 2011). Türkan Saylan ve Hüseyin Karataş, *Son Nefeste Son Savunma*, (İstanbul: Siyah Beyaz Kitap, 2011). Taylan Büyüksahin, *Korku* [Hedef Belli: Korkun ve Susun!], (İstanbul: AYA Kitap, 2013). İlker Başbuğ, *Suçlamalara Karşı Gerçekler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014). Mustafa Balbay, *Savunma*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2013). Tuncay Özkan, *Zorbalığın Pençesinde Silivri Günlüğü*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2011).

209 Balyoz davası hakkında bkz. D. İsmet Çınk ve diğerleri, *Er Mektubu Görülmüştür* [Balyoz Mağduru Türk Subaylarına Gönderilen Destek Mektupları], (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014). Faruk Doğan, *Balyoz ve Ergenekon'da Adli Komedyası*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013). Pınar Doğan ve Dani Rodrik, *Balyoz* [Bir Darbe Kurgusunun Belgeleri ve Gerçekler], (İstanbul: Destek Yayınevi, 2011). Ali Türkşen, *Kardak'ta Mahraman Hasdal'da Esir*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013). Çetin Doğan, *Ateşi ve İhaneti Gördük*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2010).

- Ağaşe, Çetin, *Cem Ersever ve JİTEM Gerçeği*, (İstanbul: Bilge Karınca, 2003).
- Akın, Kenan, *Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan*, (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000).
- Akman, Nuriye, *Gurbette Fethullah Gülen*, (İstanbul: Zaman Kitap, 2004).
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* [Mutlakiyete Dönüş 1918–1919], C-1, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992).
- Akyol, Taha, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye-1*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976).
- Akyol, Taha, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye-2*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976).
- Albayrak, İsmail, *Fethullah Gülen Hocaefendinin Tefsir Anlayışı*, (İzmir: Nil Yayınları, 2010).
- Altan, Mehmet, *Darbelerin Ekonomisi*, (İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001).
- Altındal, Aytunç, *Haşhaş ve Emperyalizm*, (İstanbul: Havass Yayınları, 1979).
- Altuğ, Kurtul, *Atatürk ve Cumhuriyete Saldırı* [Ergenekon Gerçeği], (İstanbul: Siyah Beyaz Kitap, 2009).
- Arcayürek, Cüneyt, *28 Şubat'a İlk Adım* [Büyüklerle Masallar, Küçüklerle Gerçekler-9], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003).
- Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya* [Namı 864 Rakımlı Tepe], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989).
- Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya Hesaplaşması*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990).
- Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980–Eylül 1980*, [Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986).
- Arcayürek, Cüneyt, *Şeytan Üçgeninde Türkiye*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987).
- Armağan Mustafa (Hazırlayan), (Kozadan Kelebeğe-2), *Aydınların Kaleminden Fethullah Gülen* [Diyaloğa Adanmış Hayat], (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 2001).
- Armağan, Mustafa ve Ünal, Ali (Hazırlayanlar), (Kozadan Kelebeğe-1), *Medya Aynasında Fethullah Gülen*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 1999).
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1980*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984).
- Arslan, Faruk, *Ergenekon'un Karanlık İsmi Tuncay Güney* [Kara Kutu], (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2008).
- Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, (İstanbul: Güray Matbaası, 1980).
- Ateş, Toktamış; Karakaş, Eser ve Ortaylı, İlder (Editörler), *Dünyaya Açılan Türk Okulları-1* [Barış Köprüleri], (İstanbul: Ufuk Kitap, 2005).
- Avcı, Hanefi, *Haliç'te Yaşayan Simonlar* [Dün Devlet-Bugün Cemaat], (Ankara: Angora Yayınevi, 2010).
- Avşar, Abdülhamit, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* [Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü], (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998).
- Aybar, Mehmet Ali, *12 Mart'tan Sonra* [Meclis Konuşmaları], (İstanbul: Sinan Yayınları, 1973).

- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam* [1884–1938] C-1, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966).
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990).
- Babuşcu, Aziz, *Seçilmiş Siyaset*, (İstanbul: İxir Yayınları, 2015).
- Bağce, H. Emre, “Tek Partili Yıllarda Kritik Bir Yol Ayrımı: Atatürk-İnönü Çatışması”, *Demokrasi Platformu*, Yıl 8, Sayı 30, Bahar 2012, 75–94.
- Balbay, Mustafa, *Savunma*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2013).
- Balbay, Mustafa, *Zulümhane* [Silivri Toplama Kampı], (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010).
- Barlas, Mehmet, *Turgut Özal’ın Anıları*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994).
- Başbuğ, İlker, *Suçlamalara Karşı Gerçekler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014).
- Başkaya, Fikret, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına* [Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi], (Ankara: Birlik Yayıncılık, 1986).
- Batur, Nur, *Yürüdüm: Yürükten Gülerekten* [Atina’da Bir Türk, Bir Gazeteci, Bir Kadın], (İstanbul: Doğan Kitap, 2004).
- Behram, Nihat, *Darağacında Üç Fidan*, (İstanbul Everest Yayınları, 2005).
- Berkan, İsmet, “Asker Bize İktidarı Verir mi?”, (İstanbul: Everest Yayınları, 2011).
- Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997).
- Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997).
- Besli, Hüseyin ve Özbay, Ömer, *R. Tayyip Erdoğan* [Bir Liderin Doğuşu], (İstanbul: Meydan Yayıncılık, 2010).
- Beşer, Faruk, *Fethullah Gülen Hocaefendi’nin Fıkhını Anlamak*, (İstanbul: Ufuk Kitap, 2006).
- Beşikçi, İsmail, *Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, tarihsiz).
- Bican, Mehmet, *Devrim İçin Gençlik Hareketleri*, (Ankara: Güvendi Matbaası, 1970).
- Bilâ, Fikret, *Komutanlar Cephesi*, (İstanbul: Detay Yayıncılık, 2007).
- Bilâ, Fikret, *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara’da Irak Savaşları*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2003).
- Bildirici, Faruk, *Yemin Gecesi* [Leyla Zana’nın Yaşamöyküsü], (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).
- Birand, Mehmet Ali ve Yıldız, Reyhan, *Son Darbe: 28 Şubat*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2012).
- Bora, Tanıl ve Can., *Kemal Devlet ve Kuzgun* [1990’lardan 2000’lere MHP], (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).
- Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, (Ankara: Savaş Yayınları, 1982).
- Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995).
- Bulut, Faik, *Kim Bu Fethullah Gülen?* [Dünü-Bugünü-Hedefi], (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 1999).

- Büyükşahin, Taylan, *Korku* [Hedef Belli: Korkun ve Susun!], (İstanbul: AYA Kitap, 2013).
- Can, Eyüp, *Fethullah Gülen Hocaefendi ile Ufuk Turu*, (İstanbul: AD Yayıncılık, 1996).
- Canatan, Yaşar, *Türk-İrak Münasebetleri (1926–1958)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996).
- Carroll, B. Jill, *Gülen'in İslami Öğretisi ve Hümanist Söylem* [Medeniyetler Diyalogu], çev. İbrahim Kapaklıkaya, Yayına Hazırlayan: Faruk Tuncer, (İstanbul: Ufuk Kitap, 2007).
- Cemal, Hasan, *Kürtler*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2003).
- Coşar, Nevin (Ed.), *Türkiye'de Devletçilik*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995).
- Çakır, Ruşen ve Çalmuk, Fehmi, *Recep Tayyip Erdoğan* [Bir Dönüşümün Öyküsü], (İstanbul Metis Yayınları, 2001).
- Çakır, Ruşen, *Ne Şeriat Ne Demokrasi* [Refah Partisini Anlamak], (İstanbul: Metis Yayınları, 1994).
- Çakır, Zihni, *Ergenekon'un Çöküşü 2* [Dünden Bugüne Devletin Derinliklerindeki Kirli İlişkiler], (İstanbul: Neden Kitap, 2008).
- Çakır, Zihni, *Kod Adı: Darbe* [Gizli Belgeler, Telefon Dinleme Kayıtları ve Krokilerle Ergenekon'un Kodları], (İstanbul: Neden Kitap, 2008).
- Çalışlar, Oral, *Denizler İdamada Giderken*, (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2007).
- Çandar, Cengiz, *Dünden Yarına İran*, (İstanbul: Yalçın Yayınları, 1981).
- Çelen, Tuncay ve Gürcan, Ömer, *68 Gençliği ve Katledilişi* [Hesaplaşma], (Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006).
- Çetinkaya, Hikmet, *Fethullah Gülen, ABD ve AKP*, (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2007).
- Çetinkaya, Hikmet, *Fethullah Gülen'in 40 Yıllık Serüveni-2* [Yol Arkadaşı Nurettin Veren Anlatıyor], (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2005).
- Çetinkaya, Hikmet, *Fethullahçı Gladyo*, (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2008).
- Çetinkaya, Hikmet, *Kuzu Postunda Kurt* [Türkiye'de Tarikatların ve Cemaatlerin Örgütlü Siyasi Gücü, Fethullah Hoca'nın Önlenemeyen Yükselişi!], 1. Kitap, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1995).
- Çetinkaya, Tuncer, *En Uzun Şubat* [Belge ve Şahitlerle Bir Dönemin Trajik Hikâyeleri], (İzmir: Kaynak Yayınları, 2005).
- Çınkır, D. İsmet ve diğerleri, *Er Mektubu Görülmüştür* [Balyoz Mağduru Türk Subaylarına Gönderilen Destek Mektupları], (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014).
- Çölaşan, Emin, *24 Ocak* [Bir Dönemin Perde Arkası], (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987).
- Danışman,, H. Basri *Artçı Diplomat* [Son Osmanlı Hariciye Nazırlarından Mustafa Reşit Paşa], (İstanbul: ARBA Yayınları, 1998).
- Değer, M. Emin, *Bir Cumhuriyet Düşmanının Portresi ya da Fethullah Gülen Hocaefendi'nin Derin Misyonu*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000).

- Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet* [İkinci Grup], (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).
- Demirözü, Damla, *Savaşın Barışa Giden Yol* [Atatürk–Venizelos Dönemi Türkiye–Yunanistan İlişkileri], (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).
- Denizli, Ali, *Kore Harbinde Türk Tugayları*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Abdülhaluk Çay], (Ankara: HÜ AİİTE, 1992).
- Denktash, Rauf R. *The Cyprus Triangle*, (New York: Published by The Office of The Turkish Republic of Northern Cyprus, 1988).
- Derin, Haldun, *Türkiye’de Devletçilik*, (İstanbul-Galata: Çituri Biraderler, 1940).
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu* [İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası], (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994).
- Doğan, Çetin, *Ateşi ve İhaneti Gördük*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2010).
- Doğan, D. Mehmet, *Kemalizm* [Bir Savaş Sonrası İdeolojisi], (Konya: Esra Yayınları, 1994).
- Doğan, Faruk, *Balyoz ve Ergenekon’da Adli Komedyası*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013).
- Doğan, Faruk, *Balyoz ve Ergenekon’da Adli Komedyası*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013).
- Doğan, Pınar ve Rodrik, Dani, *Balyoz* [Bir Darbe Kurgusunun Belgeleri ve Gerçekler], (İstanbul: Destek Yayınevi, 2011).
- Donat, Yavuz, *Özalizmin Son Yılları* [Vitrin’de 1988–1989–1990] (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997).
- Dosdoğru, M. Hulusi, *6/7 Eylül Olayları*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993).
- Dursun, Tuncay, *Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002).
- Ebaugh, Helen Rose, *Gülen Hareketi* [İnanç tabanlı bir toplumsal hareketin sosyolojik analizi], çev. Ömer Baldık, (İstanbul: Doğan Kitap, 2010).
- Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974).
- Elmas, Ahmet, *Kore Savaşı’nda Türk Ordusu*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu], (İzmir: DEÜ AİİTE, 2004).
- Er, Alev, *Bir Uzun Yürüyüşü Altmışsekiz* [Röportajlar], (İstanbul: Gendaş AŞ, 1998).
- Erdoğan, Latif, *Fethullah Gülen Hocaefendi* [Küçük Dünyam], (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2002).
- Ergene, M. Enes, *Gülen Hareketinin Analizi* [Geleneğin Modern Çağa Tanıklığı], (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005).
- Ergil, Doğu, *100 Soruda Fethullah Gülen ve Hareketi*, (İstanbul: TİMAŞ, 2010).
- Ergin, Feridun, *Uluslararası Politika Stratejileri*, (İstanbul: İÜİF Yayınları, 1983).
- Erim, Nihat, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, (Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 1975).
- Erkekoğlu, Yılmaz, *Nurhak Ey Nurhak*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1988).

- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl* [Vaşington Büyükelçiliği], C-2, 1. KISIM, (Ankara: TTK Basımevi, 1992).
- Eroğlu, Hamza, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı*, (Ankara: Emel Matbaacılık, 1975).
- Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, (Ankara: Sanem Matbaası, 1981).
- Eştürk, Özlem, *Türkiye’de Liberalizm: 1983–1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], (Hatay: MKÜ SBE, 2006).
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları–1*, (İstanbul, Milliyet Yayınları, 1990).
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları–2*, (İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991).
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları–3*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991).
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları–4*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991).
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları–5*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991).
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları–6*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992).
- Evren, Kenan, *Zorlu Yıllarım–1*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994).
- Evren, Kenan, *Zorlu Yıllarım–2*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994).
- Feyizoğlu, Turhan, *Türkiye 1945* [Bir Paylaşma Planının Perde Arkası], (İstanbul: Bizim Kitaplar, 2007).
- Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış* [Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914–1922], çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1989).
- Gevgilili, Ali, *Türkiye’de 1971 Rejimi* [Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması], (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973).
- Gezici, Aytekin, *Ziverbey’den Ergenekon’a İlhan Selçuk* [Cumhuriyet’in Bir Numarası], (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2008).
- Giritli, İsmet, *Komünizm Sosyalizm ve Anayasamız*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1967).
- Glasneck, Johannes, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Onur Yayınları, tarihsiz).
- Gökalp, İskender ve Georgeon, François, *Kemalizm ve İslâm Dünyası*, çev. Cüneyt Akalın, (İstanbul: Arba Yayınları, 1990).
- Gökmen, Yavuz, *Özal Yaşasaydı*, (Ankara: Verso Yayıncılık, 1994).
- Gönlübol, Mehmet ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995)*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996).
- Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika* [İlkeler-Kavramlar-Kurumlar], (Ankara: Attila Kitabevi, 1993).
- Güldemir, Ufuk, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980–1984)*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986).
- Güldemir, Ufuk, *Kanat Operasyonu*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, tarihsiz).
- Güldemir, Ufuk, *Texas-Malatya*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992).
- Gündem, Mehmet, *Fethullah Gülen’le 11 Gün* [Sorularla Bir Hareketin Analizi], (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005).
- Güner, Engin, *Özal’ın Yıllarım*, (İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2000).

- Günver, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü* [Z “Zorro” Gibi], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985).
- Gürkan, Nilgün, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945–1950)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).
- Gürsoy, İdris, *Suikast ve Zehir* [Özal’ın Ölümündeki Sır], (İstanbul: Zaman Kitap, 2013).
- Güzel, Hasan Celal, *Kuzey Irak* [Kürtçülük ve Ayrılıkçı Terör], Konuşan: Selman Kayabaşı, (İstanbul: TİMAŞ, 2007).
- Haberal, Mehmet, *Suçum Ne?* [Sözlü Silivri Savunması], (Ankara: Cem Veb Ofset, 2011).
- Habora, Bülent, *Turgut Özal Dosyası*, (İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1988).
- HAKANTÜRK, *Ergenekon Davası*, (İstanbul: Akademi TV AŞ, 2008).
- HAKANTÜRK, *Ergenekon Davası*, (İstanbul: Akademi TV AŞ, 2008).
- HAKANTÜRK, R. *Tayyip Erdoğan Kimdir?* (İstanbul: Akademi TV AŞ, 2006).
- Harrington, James C. *Fethullah Gülen’in Hukuk Serüveni*, çev. Mehmet Çakmak, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011).
- Hikmet, Ertuğrul, *Himmeti Milleti Olan İnsan: M. Fethullah Gülen*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2013).
- Hitler, Adolf, *Kavgam*, çev. A. Nejad, (İstanbul: Kağan Kitabevi, 1969).
- Howe, Russell Warren ve Trott, Sarah Hays, *Washington Kulisleri* [Amerikan Senatosu’nda “Yunan Lobisi”nin Çalışmalarını ve Ambargonun Perde Arkasını Anlatan Kitap], çev. Zerin Anlar, [İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978].
- Ilıcak, Nazlı, *Sert Adımlarla Her Yer İnlesin* [28 Şubat’ın Perde Arkası], (İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001).
- İmset, İsmet, *PKK* [Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı 1973–1992], (İstanbul: Turkish Daily News Yayınları, 1993).
- İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart* (Nedenleri.. Yapısı..Sonuçları), [İki Cilt Bir Arada], (İstanbul: Cem Yayınevi, 1980).
- İsmail, Sabahattin, *20 Temmuz Barış Harekâtı’nın Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları*, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1988).
- Işıklı, Alpaslan, *Said Nursi, Fethullah Gülen ve “Laik” Sempatizanları*, (İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi’nin Okurlarına Armağanı, 2001).
- Jelavich, Barbara, *“The İmmediate Postwar Readjustments: The Grek Civil War and The Yugoslav-Soviet Conflict”*, *History of The Balkans, Twentieth Century*, Vol. 2, (1994), 301–405.
- Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999).
- Kandemir, Feridun, *İkinci Adam Masalı*, (İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1968).
- Kaplan, Sefa, *Derviş’in Siyaseti, Siyasetin Derviş’i*, (İstanbul Metis Yayınları, 2002).
- Kaplan, Sefa, *Kemal Derviş* [Bir “Kurtarıcı” Öyküsü], (İstanbul Metis Yayınları, 2001),

- Karaalioğlu, Mustafa, *Uygun Adım Siyaset*, (İstanbul: Kitabevi, 1999).
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971).
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi* [Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller], (İstanbul: AFA Yayınları, 1996).
- Kaynak, Mahir ve Gürses, Emin, *Yeni Ortadoğu Haritası* ["Ortadoğu'da Haritalar Değişiyor... Türkiye Kendisine Yer Arıyor"], (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2007).
- Kaynak, Mahir ve Mete, Ömer Lütfi, *Derin PKK* [Büyük Oyun'un Gizli Kodları], Konuşan: Selman Kayabaşı, (İstanbul: TİMAŞ, 2007).
- Kaynak, Mahir, *Başımıza Çuval Geçirenler*, (İstanbul: Truva Yayınları, 2006).
- Kaynak, Mahir, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye Üzerine Stratejik Analizler*, (İstanbul: Truva Yayınları, 2005).
- Kaynak, Mahir, *Örtülü Operasyonlar* [İstihbaratta Yeni Stratejiler], (İstanbul: Truva Yayınları, 2009).
- Kaynak, Mahir, *Yel Üfürdü Su Götürdü* [Ailem, Çocukluğum, Gençliğim, Mesleğim, Yaşadıklarım ve Gördüklerim...], (İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2003).
- Kayra, Cahit, *Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi*, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011).
- Kâzım Karabekir, *Hayatım*, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi* [Uluslar Birbirini Sevmezler, Çıkarları Derecesinde Sever Görünürler], (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kennedy, John Fitzgerald, *Fazilet Mücadelesi*, çev. Arif H. Özbilen, (İstanbul: Işık Yayınları, 1967).
- Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye* [1923–1929], (Ankara: Yurt Yayınları, 1982).
- Keyder, Çağlar, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).
- Keyder, Çağlar, "Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları", *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne* içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 97–119.
- Kili, Suna (Ed.), *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1998).
- Kındıra, Zübeyir, *Fethullah'ın Copları*, (İstanbul: Su Yayınları, 2001).
- Kızılyürek, Niyazi, *Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti* [Doğmamış Bir Devletin Tarihi], (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005).
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi* (1938–1945) [Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma], C-2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi* (1938–1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma], C-1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).
- Kozanoğlu, Can, "Devletçi, Projeçi 'Yeni Çağ' Bilgesi Fethullah Gülen Cemaati Geliyor", *Birikim*, Sayı 95, Mart (1997), 38–51.

- Kurt, Süleyman, *Bülent Ecevit* [Bir Karaoğlan Hikâyesi], (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002).
- Kurtuluş, Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı* [Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık], (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).
- Kuşçuoğlu, Cengiz, *Hüsamettin Özkan* [Bir İktidar Öyküsü], (İstanbul: Metis Yayınları, 2001).
- Küçük, Cem (Editör), *Komplo Teorileri*, (İstanbul: Zodyak Kitap, 2014).
- Küçük, Yalçın, *Gizli Tarih-1*, (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006).
- Küçük, Yalçın, *İsyân-2*, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2005).
- Küçük, Yalçın, *Sırlar*, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2005).
- Küçük, Yalçın, *Şebeke* [Network], (İstanbul: YGS Yayınları, 2001).
- Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler-1*, [1908-1998], (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984).
- Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler-2*, [1908-1998], (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987).
- Mango, Andrew, *Türkiye'nin Terörle Savaşı*, çev. Orhan Azizoglu, (İstanbul: Doğan Kitap, 2005).
- Mavioğlu, Ertuğrul ve Şık, Ahmet, *Ergenekon'da Kim Kimdir?* [Kırk Katır Kırk Satır 2], (İstanbul: İthaki Yayınları, 2010).
- Mehmed Kemal, *12 Mart Öfkeli Generaller ve İşkence*, (İstanbul: Soyut Yayınları, 1974).
- Mehmed Kemal, *Acılı Kuşak*, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996).
- Mercan, Faruk, *Fethullah Gülen* [Gülen'in Sıra Dışı Hayatı, ABD'de Geçirdiği Dokuz Yılın Hikâyesi], (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).
- Meriç, Melih, *Çuval Günü 4 Temmuz* [Köksal Karabay İlk ve Son Kez O günü Anlatıyor], (İstanbul: Güzeldünya Kitapları, 2007).
- Milli Kalkınma Partisi, *MKP Nizamnamesi, İzahları ve Köy Kalkınması*, (İstanbul: Şaka Matbaası, 1950).
- Mısıroğlu, Kadir, *Lozan* [Zafer mi, Hezimet mi?], C-1, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 2009).
- Mumcu, Uğur, (1 Ocak-16 Mayıs 1991 Yazıları), *Ortadoğu'da Amerikan Bilardosu*, [Bütün Yazıları-36], (Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, 1997).
- Mumcu, Uğur, (26 Haziran-30 Aralık 1990 Yazıları), *Petrol Bekçisi*, [Bütün Yazıları-35], (Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, 1997).
- Mumcu, Uğur, *Çıkamaz Sokak*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979).
- Mumcu, Uğur, *Silâh Kaçakçılığı ve Terör*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986).
- Muradoğlu, Abdullah, *Selanik'ten İstanbul'a İpekçiler ve İsmail Cem*, (İstanbul: Bakış Yayınları, 2002).

- Mütercimler, Erol, *21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993).
- Mütercimler, Erol, *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı*, (İstanbul: ARBA Yayınları, 1998).
- Nazlı, İlıcak, *Her Taşın Altında "The Cemaat"mi Var?* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012).
- Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye* [Fethi Okyar'ın Anıları], (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007).
- Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği* [Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme], (Ankara: Dost Yayınları, 1988).
- Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği* [Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme], Yenilenmiş ve Geniştirilmiş Beşinci Basım, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999).
- Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923-1925*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992).
- Özcan, Gencer (Yay. Haz.), *Onbir Aylık Saltanat* [Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi], (İstanbul: Boyut Kitapları, 1998).
- Özdemir, Hikmet ve diğerleri, *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, (Ankara: TTK Basımevi, 2005),
- Özdemir, Hikmet, *Türkiye Cumhuriyeti*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995).
- Özkan, Tuncay, *Abdullah Öcalan Ne Olacak?* [Neden Verildi? Nasıl Yakalandı?], (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005).
- Özkan, Tuncay, *Operasyon*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2000).
- Öztürk, Kâzım (Hazırlayan), *Son Değişiklikleriyle Gerekçeli Anayasa*, [Karşılaştırmalı Gerekçeler ve İlgili Mevzuat], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971).
- Öztürk, Saygı, *33 Kurşun* [Elazığ-Bingöl Karayolu'nda 33 Askerimizin Şehit Edildiği Katliamın Tanıkları Anlatıyor], (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).
- Öztürk, Saygı, *Belgelerle Ergenekon* [Her şey Ümraniye'de bulunan bombalarla başladı...], (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).
- Öztürk, Saygı, *Okyanus Ötesindeki Vaiz* [Resmi Belgeler ve "Çok Gizli" Damgalı Raporların Işığında, MİT-Emniyet-Yargı Üçgeninde Fethullah Gülen Gerçeği], (İstanbul: Doğan Kitap, 2010).
- Öztürk, Saygı, *Sınır Ötesi Savaşın Kurmay Günlüğü* [1. Kuzey Irak Operasyonu'nun Bilinmeyen Yanları], (İstanbul: Doğan Kitap, 2007).
- Pamuk, Muhammed, *Recep Tayyip Erdoğan* [Yasaklı Umut], (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2001).
- Parlar, Suat, *Emperyalist Müdahale Doktrinleri ve NATO*, (İstanbul: Livane Yayınları, 2004).
- Perinçek, Doğu, *Ergenekon Savunması*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009).
- Pomiankowiski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü* [1914-1918, I. Dünya Savaşı], çev. Kemal Turan, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990).
- Poyraz, Ergün, *Amerika'daki İmam*, (İstanbul: Togan Yayıncılık, 2009).
- Recep Peker'in, *İnkılap Dersleri Notları*, (Ankara: Ulus Basımevi, 1935).

- Sağlamer, Kayhan, *Ecevit Olayı “Kıbrıs Harekâtı”*, [Bir Başbakanın Doğuşu], C-3, (İstanbul: Belge Yayınları, 1975).
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih [1918–1994]*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2001).
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, [MSP Örnek Olayı], (İstanbul: Alan Yayınları, 1985).
- Sarıca, Murat, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919–1929)*, (İstanbul: İÜSBF Yayınları, 1982).
- Sarınay, Yusuf, *Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO’ya Girişi (1939–1952)*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988).
- Sarızeybek, Erdal, *Son Harekât* [Kod Adı: Yahuda], (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007).
- Saylan, Türkan ve Karataş, Hüseyin *Son Nefeste Son Savunma*, (İstanbul: Siyah Beyaz Kitap, 2011).
- Sel, N. *Milliyetçi Cephe*, (İstanbul: Habora Kitabevi, tarihsiz).
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali-1*, (İstanbul: Burçak Yayınevi, 1966); Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali-2*, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2004).
- Sertel, Sabiha, *Roman Gibi 1919–1950*, (İstanbul: Ant Yayınları, 1969).
- Sertel, Yıldız, *Ardımdaki Yıllar*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990).
- Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000).
- Sever, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945–1958*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997).
- Sevindi, Nevval, *Fethullah Gülen ile New York Sohbeti*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997).
- Songar, Ayhan, *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*, (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974).
- Soydan, Mehmet Ali, *Fethullah Gülen Olayı* [Devlet, Medya ve Siyaset Üçgeninde], (İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999).
- Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920–1945)*, [Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte], (Ankara: TTK Basımevi, 2000).
- Sönmez, İ. Adil, *Fethullah Gülen Gerçeği* [Hukuki Gerçekler Işığında Hoşgörü ve Uzlaşma Aksiyonu Hakkında Bir İnceleme], (İzmir: Kaynak Yayınları, 1998).
- Sönmez, Mustafa, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım [24 Ocak Kararları ve Sonrası] Birinci Kitap*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1985).
- Spitz, David, *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: MEB Yayınları, 1994).
- Sunay, Cengiz, *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980–1987)*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu], (İstanbul: MÜ TAE, 2009).
- Sunay, Cengiz, *Son Karar: Misak-ı Milli*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2007).
- Sunay, Cengiz, *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri*, [27 Mayıs–12 Mart–12 Eylül ve Sonrası], (Ankara: Orion Kitabevi, 2010).
- Sunay, Cengiz, *Yeni Sömürgecilik Dalgası, ABD ve Ortadoğu*, (İstanbul: Okutan Yayınları, 2008).

- Sülker, Kemal, *Savaş Yıllarında Bir Sürgün* [Anılar], (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1986).
- Sülker, Kemal, *Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün* [15–16 Haziran], (Ankara: V Yayınları, 1987).
- Süter, Şakir, *Merkez Sağ'da Tapu Kavgası*, (İstanbul: Maviağaç Yayıncılık, 2004).
- Şahingiray, Özel, *Celal Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri*, (Ankara: Türkiye İş Bankası, 1955).
- Şamsutdinov, A.M. *Mondros'tan Lozan'a Türkiye'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918–1923)*, çev. Ataol Behramoğlu, (İstanbul: Doğan Kitap, 1999).
- Şimşek, Osman, *M. Fethullah Gülen'in Ruh Dünyasına Ayna* [İbretlik Hatıralar], (İstanbul: Işık Yayınları, 2010).
- Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976).
- T.C. Gerekeçeli Anayasa ve...* (İstanbul: May Yayınları, 1971).
- Tanör, Bülent, *İki Anayasa 1961–1982*, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986).
- Tarakçı, Nejat, *Amerikan İmparatorluğu Gölgesindeki Türkiye* [Küresel ve Bölgesel Sorunlara Jeopolitik Bakış], (İstanbul: Truva Yayınları, 2010).
- Taşkın, Hasan, *İstihbarat Raporlarında İsrail'in GAP Senaryosu* [Güneydoğu Topraklarında Neler Oluyor?], (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004).
- Tayyar, Şamil, *Gölge İktidar* [1 Numara'nın İzinde], (İstanbul: TİMAŞ, 2008).
- Tayyar, Şamil, *Operasyon Ergenekon* [Gizli Belgelerde Karanlık İlişkiler], (İstanbul: TİMAŞ, 2008).
- Tayyar, Şamil, *Pusu* [Derin Devletin Kurbanları], (İstanbul: TİMAŞ, 2009).
- Tekeli İlhan, ve İlkin, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 39, 1983).
- Tekeli, İlhan, "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan 'Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979, 289–327.
- Tiğ, Abdurrahman; Baydaroğlu, İsak ve Erdem, Sakiye (Editörler), *Dış Basında Recep Tayyip Erdoğan*, (İstanbul: Kim Ne Diyor Yayınları, 2012).
- Toker, Metin, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961–1965* [Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944–1973], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992).
- Toker, Metin, *İsmet Paşa'yla 10 Yıl* [1957–1960], *İkinci Cilt*, (İstanbul: Akis Yayınları, 1966).
- Toker, Metin, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, (Ankara: Akis Yayınları, 1971).
- Toker, Metin, *Şeyh Sait ve İsyanı*, (Ankara: Akis Yayınları, 1968).
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye 1944–1950* [Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944–1973], (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991).
- Toker, Metin, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu* [2. Dünya Savaşından Sonra Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme], (İstanbul: Akis Yayınları, 1971).

- Torumtay, Necip, *Org. Torumtay'ın Anıları*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994).
- Tuncay, Özkan, *Zorbalığın Pençesinde Silivri Günlüğü*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2011).
- Tunçay, Mete, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992).
- Türkçeş, Alparslan, *1944 Milliyetçilik Olayı*, (İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975).
- Türkşen, Ali, *Kardak'ta Mahraman Hasdal'da Esir*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013).
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih Ders Notları*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1977).
- Ulagay, Osman, *AKP Gerçeği ve Laik Darbe Fiyaskosu*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).
- Ülkü Faruk, (Derleyen ve Hazırlayan), *Üçüncü Adam Ecevit ve İstifa Olayı*, (İstanbul: Başak Kitabevi, 1974).
- Ülkü, Faruk (Derleyen ve Hazırlayan), *Üçüncü Adam Ecevit ve İstifa Olayı*, (İstanbul: Başak Kitabevi, 1974).
- Ünal, Ali, *M. Fethullah Gülen [Bir Portre Denemesi]*, (İstanbul: Nil Yayınları, 2002).
- Ünal, İsmail, *Fethullah Gülen'le Amerikada Bir Ay*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2002).
- Vatandaş, Aydoğan, *Apokrifal [Kayıp Kitap, Ergenekon ve Bir Cinayetin Anatomisi]*, (İstanbul: TİMAŞ, 2009).
- Yalçın, Soner, *Binbaşı Ersever'in İtirafı*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996).
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim [1945–1971], C-4*, (İstanbul: Rey Yayınları, tarihsiz).
- Yamakoğlu, Nural Cengiz, *Ben Bir Tip'li İdim*, (İstanbul: Toprak Yayınları, 1968).
- Yanardağ, Merdan, *I. Cumhuriyetin Sonbaharı [Bir ABD-AKP-Cemaat Projesi: Ergenekon Darbesi]*, (İstanbul: Destek Yayınevi, 2011).
- Yavuzalp, Ercüment, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998).
- Yavuzalp, Ercüment, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993).
- Yazıcı, Serap, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, (Ankara: Yetkin Yayınları, 1997).
- Yazman, M. Şevki, *Anadolu'nun İşgali [İstiklal Savaşı Nasıl Oldu?]*, (İstanbul: Kamer Yayınları, 1999).
- Yerasimos, Stefanos, *Türk Sovyet İlişkileri [Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye]*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979).
- Yeşil, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001).
- Yetkin, Çetin, *Serbest Fırka Olayı*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999).
- Yıldırım, Hasan Ataman, *Ergenekon Kazanında Kurbağa*, (İstanbul: Togan Yayıncılık, 2011).
- Yıldırım, Zafer, *1957 Türkiye-Suriye Krizi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu], (İstanbul: İÜSBE, 1999).
- Yılmaz, Veli, *Emirle Gelen İdam Kararı*, (İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık, 2009).
- Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992).

A Short Essay on Periodization of History of Republic

CENGİZ SUNAY

Abstract: *History of the Turkish Republic expresses a period with considerably sharp transformations with its past which almost reaches one century. It is known that objective studies have been made on the axes on which these transformations took place at home and abroad; nevertheless, in the last analysis, it can be claimed that the occurrences in republican history are determined by subjective evaluations such as forward-backward, revolutionary-counter revolutionary etc. It can be said that most narrations as to what happened in the past suffer from this weakness albeit implicitly; within this framework, the thesis that history is more an ideology than a science should be contemplated. Even if it is accepted that history is science, it is hardly negligible that it is read from the pen of the mighty, for which reason it is the most Darwinist of all sciences. In this paper an attempt is made to provide an overview of republican history through its main lines; and additional reading is recommended. This is an attempt to sometimes see through an alternative perspective what happened in the last ninety five years.*

Keywords: *Republic, History, Periodization.*